

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра теоретичної і практичної філософії

**КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ ЕПІСТЕМІЧНОЇ
НЕСПРАВЕДЛИВОСТІ В СУЧАСНИХ ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИХ
КОНТЕКСТАХ**
**CONCEPTUALIZATION OF EPISTEMIC INJUSTICE PHENOMENON
IN CONTEMPORARY EPISTEMOLOGICAL CONTEXTS**

Кваліфікаційна робота за освітньо-науковою програмою «Філософія»
за спеціальністю **033 Філософія**
на здобуття освітнього рівня «магістр»

Студентка-виконавиця:
Сідорова Стефанія Дмитрівна

(підпис)

II курс, ОР – Магістр

Наукова керівниця:
Лактіонова Анна Валеріївна
докторка філософських наук,
професорка

(підпис)

Допущено до захисту:
на засіданні кафедри теоретичної
і практичної філософії
протокол № _____ від _____ 2023 р.

Зав. кафедри теоретичної і практичної
філософії, докторка філософських наук,
професорка Шашкова Людмила Олексіївна _____

Вступ	3
Розділ I. Топологія та методологія теорій епістемічної несправедливості	6
Епістемічна несправедливість в епістемологічній розвідці	6
Епістемічна несправедливість на мапі філософських дискурсів	13
Місце епістемічної несправедливості в епістемологіях чеснот і вад, феміністських та соціальних епістемологіях	18
Висновки до першого розділу	24
Розділ II. Теорії епістемічної несправедливості	26
Теорія епістемічної несправедливості Міранди Фрикер	26
«Оптики» аналізу епістемічної несправедливості за Полгауз	39
Домени епістемічної несправедливості	51
Інші підстави для розрізнення епістемічних несправедливостей	56
Висновки до другого розділу	60
Розділ III. Окремі випадки застосування поняття епістемічних несправедливостей	63
Свідченнева несправедливість	62
Навмисне невігластво	66
Газлайтинг	70
Інтелектуальне стирання	74
Висновки до третього розділу	79
Висновки	82
Список використаної літератури	86
Додатки	90
Додаток 1. Термінологічний словник	89
Додаток 2. Розширена схема пропонованого групування	95
Додаток 3. Перша автоматично згенерована хмара тегів (WordArt)	96
Додаток 4. Друга автоматично згенерована хмара тегів (WordArt)	97
Додаток 5. Вручну створена хмара тегів.	98

Вступ

Робота присвячена дослідженню функціонування поняття епістемічна несправедливість (*epistemic injustice*)¹ у філософських дискурсах та аналізу епістемічної несправедливості як явища. **Актуальність** розвідки зумовлена тим, що епістемічна несправедливість сьогодні знаходиться у фокусі як публічних дискусій, так і наукових розвідок англomовного світу, зокрема у межах соціальної та феміністських епістемологій, а також епістемології чеснот і вад, але цей дискурс ще не було систематично репрезентовано українською філософською спільнотою. Мені йтиметься про генеалогію поняття у сучасній англomовній філософії, зв'язки концептуалізацій епістемічної несправедливості з окремими епістемологічними проектами, а також про застосування відповідних теорій в прикладних дослідженнях для виявлення ситуацій епістемічної несправедливості.

Об'єкт дослідження — епістемічна несправедливість. **Предметом дослідження** є феноменально-концептуальні зв'язки між явищем та поняттям епістемічної несправедливості.

Робота має на меті виявити особливості функціонування концепту «епістемічна несправедливість» в епістемологічних дискурсах та модуси феномену епістемічної несправедливості. Дослідження проводилось в парадигмі науки для дії (*science for action*)², отож це крок на шляху до подолання епістемічного пригноблення та формування культури епістемічної справедливості завдяки проясненню причин та механізмів, що призводять до завдання епістемічної кривди. Роботу пропонується розглядати як підґрунтя для подальших наукових розвідок та як точку входження в тематику епістемічної несправедливості.

¹ Я подаю термін *epistemic injustice* як «епістемічна несправедливість». Існує альтернативна можливість: припустимо перекладати *epistemic* як «епістемний», а не «епістемічний». Обидва варіанти зустрічаються у роботах українських дослідників. Так, наприклад, раніше Юлія Малишена (2015) згадувала доробок Міранди Фрікер (у її транслітерації — Фрікер) і перекладала *epistemic injustice* як «епістемна несправедливість». Особливих причин надавати перевагу тому чи іншому варіанту перекладу немає.

² Про принципи науки для дії див. Drèze, J., (2017). *Sense and Solidarity: Jholawala Economics for Everyone*. Oxford University Press. P. 4-8.

Досягнення мети передбачає виконання наступних **завдань**:

- обґрунтувати методологічні засади дослідження епістемічної несправедливості;
- виявити сутність понять «епістемічна несправедливість», «свідчення несправедливості», «герменевтична несправедливість»;
- підтвердити чи спростувати гіпотезу про значущість поняття «епістемічна несправедливість» для дискурсів сучасних англомовних соціальної, феміністської епістемології та епістемології чеснот і вад;
- визначити місце поняття епістемічна несправедливість у сучасних англомовних філософських дискурсах, його генеалогії та топології;
- групування проявів епістемічної несправедливості та огляд раніше запропонованих класифікацій;
- виявлення потенціалу застосування теорій епістемічної несправедливості до розв'язання прикладних завдань.

Окремим **додатковим завданням** розвідки є напрацювання української епістемологічної термінології. Як частину цього проєкту я пропоную короткий англо-український словник термінів, що застосовуються у досліджуваних дискурсах (див. Додаток 1). Його укладено на основі методу суцільної вибірки з частини текстів англомовного корпусу соціальної та феміністської епістемології, а також епістемології чеснот і вад (про корпус див. Розділ 1). Критерієм добору одиниць до словника стали відсутність еквівалентної одиниці в українській мові, відсутність усталеної традиції перекладу та загальна новизна термінів³.

Вирішення поставлених завдань дозволяє досягти **наукової новизни**:

³ До термінів я зараховую слова або словосполучення, що означають «чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо» — див. друге значення у Термін. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Детальніше про проблему визначення поняття «термін» див. Стацюк. Р., (2016). Основні підходи до визначення поняття «термін» у сучасній лінгвістичній науці. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія "Філологічні науки". Мовознавство*, 2 (5), 112-116.

- **удосконалено** методологічні засади провадження філософських розвідок у галузі епістемічної несправедливості на основі епістемічних чеснот;
- **вперше** репрезентовано дискурс епістемічної несправедливості українською мовою, зокрема процес його становлення;
- **вперше** запропоновано систематизоване групування проявів епістемічної несправедливості на підставі її спрямування на ті чи інші практики;
- **вперше** укладено термінологічний словник понять, що належать до дискурсів довкола епістемічної несправедливості.

Я присвячую окремий підрозділ цієї роботи питанням, що стосуються методології моєї розвідки як однієї-з-розвідок в полі епістемічної несправедливості. Серед використаних **методів дослідження** можна вказати наступні:

- аналіз кейсів (case study);
- компаративний аналіз;
- методи лінгвістичного аналізу (аналіз дискурсу, семантичний аналіз, метод суцільної вибірки);
- філософсько-топологічний метод та метод групування;
- контент-аналіз та статистичний аналіз даних;
- методи візуалізації: хмара слів (word cloud), ментальні карти (mind map), графічний метод.

Розділ I. Топологія та методологія теорій епістемічної несправедливості

Епістемічна несправедливість в епістемологічній розвідці

Розпочинаючи розмову про епістемічну несправедливість варто, звичайно, найперше спробувати дати робоче визначення поняттю, подати аналіз основної літератури чи хоча б запропонувати власний погляд на історичний розвиток поняття та поле філософських обговорень йому присвячених. Про це і йтиметься у першому розділі цієї роботи, однак розпочати мені доведеться із деяких зауваг щодо того *як* подавати інформацію про філософський дискурс⁴, аби уникнути загрози того, що робота, присвячена епістемічній несправедливості, виявиться її яскравим прикладом.

У статті, присвяченій різновидам епістемічної несправедливості, Гейл Полгауз-молодша [Gaile Pohlhaus, Jr. 2017] наводить влучну цитату Крісті Дотсон (Kristie Dotson):

«звертаючись до та ідентифікуючи форми епістемічного пригноблення (epistemic oppression), потрібно намагатись не утривалювати (to perpetuate) саме епістемічне пригноблення» [Dotson 2012, p. 24]⁵.

Поняття епістемічної несправедливості безпосередньо пов'язане з ідеєю епістемічного насильства та пригноблення, отож заувага Дотсон не може бути проігнорована⁶. Слідуючи за порадами Полгауз (2017), я спробую уникнути *риторики начал* (rhetoric of beginnings) та *полону аспекту* (aspectival captivity), а також додаю до цього переліку важливість сприяння *визнанню заслуг* (giving credit).

⁴ У визначенні філософського дискурсу я спираюся на позицію критичного аналізу дискурсу (critical discourse analysis). Так, я визначаю дискурс як структурований набір текстів, а також процес їх створення та інтерпретації. Про це див. Blommaert, J., Vulcaen, C., (2000). Critical discourse analysis. *Annual review of Anthropology*, 29(1), 447-466. Серед українських дослідників про філософський дискурс писав, наприклад, Бистрицький, С., (2019). Філософський дискурс: комунікація і норма. *Філософська думка*, 5, 29-39. Втім, аналіз дискурсу, про який йшлося в методах роботи, постає в моїй розвідці як метод корпусної лінгвістики, а не метод CDA.

⁵ Тут і далі переклад мій, якщо не вказано іншого.

⁶ Я повернуся до цієї роботи Дотсон у наступному розділі.

У вступі до числа журналу *Hypatia*, присвяченого філософській думці кольорових жінок (women of color), Дотсон (2014a, p. 3) пише про те, наскільки важливим є не розглядати цей випуск як «початок» чогось абсолютно нового, оскільки «такий “початок” потребує зникнення теоретичних напрацювань кольорових жінок, що вже існують» (курсив належить авторці). Сама ідея нових начал означає перекреслення або заперечення роботи та заслуг філософинь (і не тільки) минулого. В моєму викладі мені так чи інакше доведеться з чогось почати, однак це не означатиме, що описувані ідеї *вперше* виникли саме в того чи іншого автора чи авторки. Треба зважати на те, що не всі інтелектуальні традиції нам відомі й досліджені взагалі, також в знаки дається й обмеження, накладене особистістю дослідниці (e.g. те, які мови мені доступні, чи навіть те, з чого розпочалось *моє власне* знайомство з тим чи іншим поняттям). Зрештою кожна людина як епістемічна дієвиця виявляється соціальною, вона є частиною суспільства та окремих соціальних груп, когнітивними напрацюваннями яких користується.

Не менш важливим для мене є бажання визнати заслуги мислительок та мислителів, які до мене працювали над цією тематикою, підіймали до того замовчувані або «периферійні» питання, були тими, хто торував шлях для наступниць. Так, я не хочу применшувати заслуги Міранди Фрикер, яка у своїй роботі *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing* (2007) запропонувала власну — одну з можливих — теорію епістемічної несправедливості і завдяки якій тема епістемічної несправедливості, епістемічного насилля та пригноблення зазвучала особливо голосно. Я ставлю собі за мету чесно «кредитувати» (to give credit where credit is due) тим, завдяки чийм роботам постає моя власна, та експліцитно визнати заслуги своїх колег та попередниць. Втім, Фрикер не була *vox clamantis in deserto* і не постала з нічого.

Так, Вівіян М. Мей, досліджуючи питання інтерсекційної епістеми, пише про те, як ще у 1867 році Сожурне Трус (Sojourner Truth) говорила про асиметрію у праві різних соціальних груп (зокрема білих чоловіків та

кольорових жінок) говорити *від* свого імені та *про* інші групи, а наприкінці 19 століття Анна Джулія Купер (Anna Julia Cooper) писала про задавлювання ідей чорних жінок як епістемічне насильство та інтерпретативне тлумлення (interpretive silencing) [May 2014]. З початку 1990-х років Кімберлі Креншоу (Kimberlé Crenshaw), авторка поняття «інтерсекційність», пише про «стерті життя», «асиметрії когнітивного та риторичного авторитету», ігнорування презентованих ідей тощо [Ibid]. Мей також згадує «панівні світогляди» (prevailing mindsets) Барбари Вітен (Barbara Whitten)⁷, «гегемонічне виображене» (hegemonic imaginaries) Лорейн Коуд (Lorraine Code)⁸, «контрольовальні образи» (controlling images) Патриції Гіл Колінз (Patricia Hill Collins)⁹ та «усталені очікування» (settled expectations) С'ю Кемпбел (Sue Campbell)¹⁰.

Поняття епістемічного насильства як фактично форми герменевтичної несправедливості з'являється у роботах Гаятрі Чакраворті Співак (Gayatri Chakravorty Spivak)¹¹. Про «епістемічні упередження» (epistemic prejudice) у 1990 році писала Джема Кораді Фіумара¹². Також варто згадати теорію расового контракту Чарлза Мілза, яка серед іншого змальовує епістемологічну систему білих людей, особливі світоглядні позиції якої дозволяють виправдовувати геноцид та колонізацію [Mills 1997]. Важливим для розвитку поля досліджень епістемічної несправедливості стала розвідка Говарда Бекмана та Ричарда Френкеля, які у 1984 році змогли продемонструвати, що 69 % терапевтів переривають свідчення своїх пацієнтів, позбавляючи їх

⁷ Whitten, B. L., (2001). Standpoint epistemology in the natural sciences: The case of Michael Faraday. In ed. Nancy Tuana and Sandra Morgen (Eds.) *Engendering rationalities*. Albany: SUNY Press. (pp. 361-379)

⁸ Code, L., (2006). *Ecological thinking: The politics of epistemic location*. New York: Oxford.

⁹ Collins, H. (1990). *Black feminist thought*. New York: Routledge. P. 76-77.

¹⁰ Campbell, S., (1999). Dominant identities and settled expectations. In Susan E. Babbitt and Sue Campbell (Eds.) *Racism and philosophy*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press. (pp. 216-234)

¹¹ Spivak, G., (1988). Can the Subaltern Speak? In C. Nelson, L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the Interpretation of Culture*. Macmillan Education: Basingstoke. (pp. 271-313), також див. [Dotson 2011].

¹² Fiumara, G. C., (1995[1990]). *The Other Side of Language: A Philosophy of Listening*. Routledge.

можливості розповісти про причини свого візиту¹³. Проблему тлумлення підіймали у своїх розвідках, зокрема, Катарина МакКінон (Catharine MacKinnon), Рей Ленгтон (Rae Langton) та Дженіфер Горнзбі (Jennifer Hornsby)¹⁴. І всі згадані авторки та автори своєю чергою теж спирались на надбання попередниць та попередників, на академічну та неакадемічну думку та традицію. Отож я не стверджуватиму, що поняття епістемічної несправедливості належить лише одній людині чи що його історія починається у 2007 році, хоч я і розпочну свій аналіз саме з цього моменту. Спроби концептуалізації феномену епістемічного пригноблення та теоретизування довкола нього, однак, є набагато старшими.

Так само і моя власна робота, хоча і може вважатись першою, наскільки мені відомо, ґрунтовною розвідкою концепту та феномену епістемічної несправедливості в Україні, фундована на доробках інших філософинь та філософів, як англomовних, на які я здебільшого спираюсь, так і українських, *завдяки яким* я маю цю можливість і *для яких* я це роблю. Зокрема, однією із задач, які я перед собою ставлю, є наповнення епістемологічного вокабуляру української мови для заповнення лакун у наших спільних герменевтичних ресурсах¹⁵. Цією роботою займались та займаються Андрій Вахтель, Іван Іващенко, Олена Калантарова, Ігор Карівець, Вахтанг Кебуладзе, Анна Лактіонова, Олексій Панич, Дмитро Сепетий, Анастасія Стрелкова, Олег Хома, Ярослав Шрамко, Михайло Якубович тощо. Я називаю ці прізвища, оскільки ці дослідники працюють з оригінальними текстами та пропонують, узгоджують та осмислюють перекладну термінологію та запозичені поняття, проте очевидно, що *всі* епістемологи, які проводять власні дослідження, та *всі*, хто перекладає тексти, що так чи інакше стосуються епістемології, долучаються до випрацювання спільної епістемологічної мови, себто

¹³ Beckman, H.B., Frankel, R.M., (1984). The Effect of Physician Behavior on the Collection of Data. *Annals of Internal Medicine*, 101(5), 692-696.

¹⁴ MacKinnon, C., (1984). Francis Biddle's Sister: Pornography, Civil Rights, and Speech. In *Feminism Unmodified* (1987). (pp. 163-197); Langton, R., (1993). Speech Acts and Unspeakable Acts. *Philosophy & Public Affairs*, 22(4), 293-330; Hornsby, J. (1993). Speech Acts and Pornography. *Women's Philosophy Review*, 10, 38-45.

¹⁵ Поняття «спільні герменевтичні ресурси» буде визначено у наступному розділі.

української мови епістемології. Оскільки мені йдеться про репресивні механізми в полі епістемічних практик, не менш важливими є гендерні, феміністські та постколоніальні студії Віри Агеєвої, Орісі Білої (Гачко), Надії Гапон, Тамари Гундорової, Оксани Забужко, Ніли Зборовської, Марії Зубрицької, Тамари Марценюк, Соломії Павличко, Миколи Рябчука, Наталії Чухим, Мирослава Шкандрія, історично-антропологічні розвідки Марти Богачевської-Хом'як, Катерини Грушевської, Оксани Кісь та інших.¹⁶

Серед англомовних дослідників епістемічної несправедливості можна виділити декілька груп. По-перше, це епістемологи, зацікавлені в теоретично-практичному осмисленні питання: Елізабет Андерсон (Elizabeth Anderson), Елісон Бейлі (Alison Bailey), Крісті Дотсон (Kristie Dotson), Аріана Фальбо (Ariana Falbo), Міранда Фрикер (Miranda Fricker), Кристофер Гуквей (Christopher Hookway), Катарина Дженкінс (Katharine Jenkins), Амандин Катала (Amandine Catala), Дженіфер Лекі (Jennifer Lackey), Деніз Масака (Dennis Masaka), Хосе Медіна (José Medina), Гейл Полгауз-молодша (Geile Pohlhaus Jr.), Елена Руїс (Elena Ruíz) тощо. По-друге, це дослідники, які застосовують концепцію епістемічної несправедливості для аналізу дійсних ситуацій у сферах медицини, науки, освіти тощо, тобто провадять здебільшого застосовні дослідження: Емалон Девіс (Emmalon Davis), Ефраїм Таурай Гвараванда (Ephraim Taurai Gwaravanda), Тристан Гец (Trystan S. Goetze), Гайді Грасвік (Heidi Grasswick), Геві Карел (Havi Carel), Ієн Джеймс Кід (Ian James Kidd), Бен Коці (Ben Kotzee), Глорія Орігі (Gloria Origgi), Бет Петен (Beth Patin), Майкл Саліван (Michael Sullivan), Серена Сірана (Serena Ciranna), Люсьєн Спенсер (Lucienne Spencer), Ребека Тсосі (Rebecca Tsosie), Сара Коєн Шебот (Sara Cohen Shabot) та інші. Авжеж, цей розподіл є дуже умовним і потрібен лише для полегшення сприйняття за першого знайомства.

¹⁶ Згодом я сподіваюсь продемонструвати, як сильно проблематика епістемічної несправедливості пов'язана з аналізом дискурсів пригноблення, якими займаються феміністська філософія, критична расова теорія, постколоніальні дослідники тощо.

Повертаючись до загрози прояву епістемічної несправедливості в епістемологічній розвідці, звернімося до поняття «полону аспекту» (*aspectival captivity*), запропонованого Девідом Овен (David Owen). Він виводить це поняття завдяки аналізу цитати з Вітгенштайна («Філософські дослідження», 115):

«Нас полонив образ. І ми не могли звільнитися від нього, бо він перебував у нашій мові, а мова, здавалося, тільки без кінця повторювала його нам»¹⁷.

За Овеном Вітгенштайнові тут йдеться про те, що «вияв нашої здатності до самовладання (*self-government*) *qua* дієвості заблокований нашим полонем в образі (*picture*), тому що вияву нашої спроможності до самовладання *qua* судження стоїть на заваді наш полон образом: ми поневолені, оскільки зачаровані» [Owen 2003, p. 85]. Тут же Овен пояснює цей стан за допомогою прикладу з *Vermischte Bemerkungen* Вітгенштайна: людина може бути ув'язнена в кімнаті, двері до якої *не закриті*, але відкриваються *всередину*, проте «ув'язненому» не спадає на думку потягнути їх на себе. «В'язень» знову і знову намагається двері *штовхати*. Він виявляється зачарованим образом себе як в'язня, з кожним поштовхом переконуючи себе все більше, зрештою так, що виявляється неспроможним піддати цей образ сумніву. Щоб звільнитися, «в'язню» — і кожному із нас — потрібно змінити аспект, ракурс, точку зору, з якої ми розглядаємо ситуацію [Ibid].

Овен використовує поняття «полону аспекту», аби продемонструвати нашу схильність до пригнічення альтернативних способів рефлексії щодо певного питання. Коли ми досліджуємо аспект, який нас цікавить, ми несвідомо позбавляємо уваги *інші* аспекти питання. Так, наприклад, дослідниця може зацікавитись випадками свідченневої несправедливості у вищій школі, а тому розглянути випадки переживання такої кривди студентами та викладачами, однак незумисне їй довелося відкинути питання про те, чи є інші працівники (не педагогічно-наукові) частиною вищої школи.

¹⁷ Вітгенштайн, Л., (1995). Філософські дослідження. Пер. С. Поповича. Київ: Основи.

Вона також обмежила себе тоді, коли сконцентрувала увагу на стражданнях студентів та викладачів, а не на випадках, коли і ті, і інші чинять свідченневу несправедливість. Зрештою визначення перспективи, з якої дослідниця дивитиметься на досліджуване, набагато більше говорить про те, чого вона точно *не* побачить, аніж про те, що вона здатна буде віднайти.

Полон аспекту можна спробувати пояснити особливим характером зететичних норм, наслідком яких є те, що якщо дослідник хоче знайти відповідь на конкретне питання, в певний момент він муситиме проігнорувати певну іншу інформацію та відмовитись від іншого знання [Friedman 2020]¹⁸. Аби перешкодити негативним наслідкам полону аспекту (бо він очевидно може призводити до випадків епістемічної несправедливості), Хосе Медіна [José Medina 2013, p. 306] пропонує застосовувати чесноту *калейдоскопічної соціальної чутливості* (kaleidoscopic social sensibility), спираючись при цьому на плюралізм та реляціонізм (relationism) Вільяма Джеймса. Полгауз пропонує подавати теоретичні розробки у вигляді багатоголосся [Pohlhaus 2017] (пор. з «поліфонічним контекстуалізмом» Медіни [Medina 2013, p. 297]), а Дотсон — використовувати відкриті концептуальні структури [Dotson 2012]. Я спробую виконати всі ці настанови, оскільки вони не суперечать одна одній, а є взаємодоповняльними. Дотримання чесноти калейдоскопічної чутливості веде до більшої уважності до розмаїття поглядів на те чи інше явище, а використання відкритих концептуальних структур виявляється одним із способів її дотримання.

Я проваджу цю розвідку, застосовуючи чесноти інтелектуальної чесності та скромності, а також калейдоскопічної соціальної чутливості, аби не допустити в ній панування риторики начал, полону аспекту та невизнання чужих заслуг. Можна мені закинути, що я не запропонувала тут ніякого нового підходу до провадження епістемологічного дослідження, адже питання кропіткої історичної розвідки (проти риторики начал), подачі альтернативних

¹⁸ Про зететичні норми детальніше йтиметься далі.

думок щодо проблематики (проти полону аспекту) та справедливого висвітлення власних джерел (визнання заслуг) належать до базових принципів академічної чеснотливості. Дійсно, я переконана, що всі пропоновані мною засади вповні відповідають ідеалам академічної науки. Я лише випробовую методи, якими можна скористатись для сягання цієї благородної мети, та нагадую, чому ця мета взагалі може розглядатись як благородна. Бруно Латур в *Science in Action* («Наука в дії»), наприклад, розглядаючи практики наукового письма, описував як вчені використовують цитування як аргумент від авторитету [Latour 1987, p. 31], як спосіб захисту своєї роботи від критики [Ibid, p. 33], змушуючи чужі статті працювати на підтримку її власних позицій [Ibid, p. 35] тощо. Останні дослідження підтверджують цю позицію. Так, Корі Коб та інші дослідили точність цитування у 8 топових академічних журналах з психології та виявили, що приблизно 19 % розглянутих ними цитат не включали важливих нюансів результатів відповідних досліджень або повністю неправильно характеризували їх результати¹⁹.

За Латуром прикметник «науковий» не атрибується до ізольованих текстів, а надається текстам, з якими взаємодіє спільнота як в процесі їх публікації, так і в сенсі покликань на її членів безпосередньо в тексті.²⁰ Мені зовсім не йдеться про підвищення рівня «науковості» роботи, натомість я цитую та звертаюсь до інших, аби висвітлити їхні здобутки. Я не прагну додаткового «захисту» пропонованих мною переконань, а прагну органічно вписати свій доробок в плеяду розмаїтих дискусій, підсилюючи при цьому голоси інших, та збагатити спільні епістемічні ресурси української наукової спільноти.

¹⁹ Cobb, C. L., Crumly, B., Montero-Zamora, P., Schwartz, S. J., & Martínez, C. R., Jr., (2023). The problem of miscitation in psychological science: Righting the ship. *American Psychologist*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1037/amp0001138>

²⁰ Латур також говорить про парадокс підвищення соціального характеру літератури зі збільшенням її технічності та спеціалізованості: такі роботи виявляються складними для прочитання не тому, що вони відірвані від звичного повсякденного суспільного життя, а якраз тому, що виявляються перенасиченими соціальними зв'язками [Latour 1987, p. 62].

Епістемічна несправедливість на мапі філософських дискурсів

Представлення певного поняття означає його розміщення серед інших понять в мережі філософських (і не тільки) дискусій. Виникає спокуса розмістити досліджуване поняття в центрі. У дусі епістемології спротиву (див., наприклад, *epistemology of resistance* у Medina 2013, p. 299) я опиратимусь (*resist*) цій тенденції.

Протистояння центр-маргінес, ядро-периферія Олеся Біла називає метафорою, до якої може бути зведено головну тему постколоніальної теорії, яка зрештою переносить маргінеси в центр [Гачко 2009]. На мою думку, постколоніальні розвідки роблять значно більше, про що пише і сама Біла. Так, Співак, на думку Білої, розчиняє центр і маргінес, «створюючи численні «центри» у стратифікованих просторах класу та економічних поділів, вертикального у горизонтальному». До вже згаданих протиставлень можна додати й протистояння мейнстримного та маргінального. Однак виявляється, що позиціювання певних течій як мейнстримних, а інших — побічних, може бути проблематичним з тієї точки зору, що воно реінституалізує ту чи іншу течію як «головну» чи «побічну». «Головна» лінія завжди виявляється домінантною, панівною, а «побічна» — притлумленою. Наслідком цього поділу є те, що «мейнстримна» філософія не потребує виправдань, вона очевидно є цінною сама по собі, в той час як «маргінальні» теми змушені визначати себе через мейнстрим. Яскравий приклад наводить Емі Олбердинг (Amy Olberding): виключення незахідної філософії²¹ з професійної філософії. Олбердинг описує подвійне послання, яке отримують всі філософи та філософині, зацікавлені в незахідній філософії. Вони повинні продемонструвати, чому незахідна філософія заслуговує на увагу, що нового вона привносить до західного канону та чим є такою особливою, інакше така філософія виявляється зайвою, надлишковою. Але водночас вони повинні довести, що незахідна філософія не надто відрізняється від західної, може бути

²¹ Під «Заходом» у більшості сучасних деколоніальних студій розуміють Стару Європу, Північну Америку та Австралію. Це не географічне, а політичне поняття.

легко зрозумілою незахідній аудиторії та користується тими ж термінами та заснована на тих самих принципах, що і західна, бо інакше така філософія не *сприйматиметься* чи не *сприйматиметься* як *філософія* [Olberding 2015]. Водночас людина, яка працюватиме із західним каноном, не муситиме доводити, що предмет її зацікавлення є вартим уваги. На 2015 рік в США існувало лише 8 факультетів філософії, на яких було можна було отримати PhD з китайської філософії. При цьому вона є найкраще (sic) представленою з усіх незахідних традицій в США [Ibid]. Олбердинг також переповідає коментар одного з учасників панельної дискусії, присвяченої конфуціанству, який заявив, що конфуціанство було б кращим, якби «облишило всю цю “лі”-штуку» [Ibid]. Однак до теми невігластва (ignorance) в контексті епістемічного насилля я звернусь у наступних розділах. Тут достатнім буде зауважити, що на мою думку, симптом описуваного явища може бути віднайдений вже в очевидній вторинності (в сенсі похідності) самого поняття «*незахідна*» філософія.

Визнання доцільності розподілу на «центральне» та «неважливе» та підтримка його в найкращому випадку призведе до винесення певної частини «периферійного» в центр уваги, але не покращить ситуацію для нових, щойно створених маргінесів, чи для тих, що вже існували, але не були зачеплені трансформацією. Або як на наших теренах застерігала Соломія Павличко: «Фемінізм — це погляд, покликаний розвінчувати ідолів, хоча буває, що він творить нових»²². Лише *стирання меж* між центральним і периферійним дозволяє уникнути ієрархізації, до якої представлення продуктів епістемічних практик є дуже чутливим (оскільки ієрархізація впевнено призводить до становлення епістемічної несправедливості).

Дотсон (2012) пише, що заклик до побудови відкритих концептуальних структур — це заклик до активного усвідомлення реальності, вбудованої у структуру наших розвідок з епістемічного пригноблення. Дослідник повинен

²² Павличко, С., (2002[1998]). «Фемінізм — це погляд, покликаний розвінчувати ідолів». У В. Агеєва (уп.), (2002). Фемінізм. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи». (сс. 281-282).

бути постійно свідомим того, що до його слів завжди можна щось додати та залишатись чутливим до неминучості та шкідливості можливих недоглядів. А якщо ні, то зрозумілими стають слова Елени Руїс про «мейнстримний білий феміністичний дискурс про епістемічну несправедливість та газлайтинг», який «[н]амагається нам продати як філософські ресурси для протистояння пригнобленню [...] поняття, які стверджують, що виправляють саме те, за що вони самі культурно відповідальні» [Ruíz 2020, p. 17]²³. На думку Дотсон, створення відкритої структури є позірно надзвичайно простим: воно потребує лише заміни визначеного артикля *the* на невизначений *a* [Dotson 2012]. Тобто їй йдеться про те, що достатньо експліцитно заявити про те, що авторка пропонує *один із* можливих, а не *єдиний* правильний чи універсальний погляд. Це дає змогу сприймати певну теорію епістемічної несправедливості (як-от теорія Фрикер) з усіма її перевагами та недоліками як придатну до визначення певних видів несправедливості. І якщо ми виявили обмеження цієї теорії та побачили, що вона не може виявити інші прояви несправедливості, то ми можемо знайти або запропонувати іншу теорію. Таким чином ці теорії можуть існувати поряд, не претендуючи на повне охоплення, не будучи «catch-all» теоріями й не прагнучи до існування у вигляді єдиної теорії епістемічної несправедливості.

Однією з особливостей поля досліджень епістемічної несправедливості, як і епістемологій чеснот і вад, є значна кількість т.зв. ейблістських метафор (ableist metaphors, також зустріч. «ейблістська мова», ableist language), тобто таких метафор, які дегуманізують та знецінюють людей з інвалідністю. Наприклад, Медіна укладає спеціальну передмову, в якій пояснює, чому *не* уникатиме деяких ейблістських метафор у своїй книзі [Medina 2013, p. xi-xiii]. Він впроваджує два терміни на позначення нечутливості: *insensitivity* (нечутливість) та *numbness* (заціпеніння), — та він виявляється неспроможним відмовитись від використання метафори сліпоти (як-от кольорова сліпота

²³ Подібну ситуацію буде розглянуто у кейсі «Теоритизування у рамках білого фемінізму» у Розділі 3.

color blindness, сліпа пляма *blind spot*). Втім, останні він не рекомендує до застосування іншим. Я намагатимусь не використовувати у цьому тексті ейблістську мову²⁴.

Ще одним закидом до дослідників епістемічної несправедливості є характерне для них завузьке розуміння знання лише як пропозиційного (знання-що) та інвалідація інших видів знань, зокрема знання-як. Я не вдаватимусь тут у подробиці цієї дискусії, адже про необхідність залишатись уважними до кожного з можливих проявів знання та про цінність *досвіду* знання неодноразово писала Анна Лактіонова (e.g. Лактіонова 2015; 2016), а повноцінний огляд проблеми виходить за межі цієї розвідки. Зауважу лише, що тенденція до звуження знання до знання-що, сприяючи прихованню цілого пласту наших епістемічних життів, потенційно вкриває ряд неконцептуалізованих епістемічних несправедливостей (див., наприклад [Hawley 2011]) і сама по собі становить окремий різновид епістемічної несправедливості (знецінення знань дієвця). Серед інших критичних зауважень можна згадати Томаса Шпігеля, що закидає полю досліджень епістемічної несправедливості вчинення епістемічної, а саме герменевтичної, несправедливості у стосунку до класу та класизму [Spiegel 2022]. Схоже, що *modus operandi* дослідника епістемічних несправедливостей не може забезпечити їх автоматичне усунення з його власних розвідок.

Завершити цей розділ видається слушним якщо не аналізом, то хоча б короткою заувагою щодо ситуйованості самої авторки роботи. Моя теоретична позиція (*theoretic standpoint*) є епістемічно привілейованою. Епістемічна несправедливість стосується насамперед упосліджених соціальних груп. Я відношу себе до деяких з таких груп, водночас до більшості з них не належу²⁵. Я є членом панівних груп, як-от білих людей, представників

²⁴ Про ейблізм в контексті метаепістемічної несправедливості див. [Catala 2020]

²⁵ Часто пригнобленими виявляються групи людей за етнічною чи расовою ознакою, віком, гендером тощо, причому в залежності від конкретного культурно-соціального тла може йтися про протилежні групи, що зазнають пригноблення, а також про різне визначення ознак приналежності до цих груп, отож належати до всіх пригноблених груп в універсальному сенсі в принципі неможливо. Однак у партикулярному випадку

середнього класу, випускників університету не в першому поколінні тощо. Я переживала особисто епістемічну несправедливість як скривджена людина, і водночас я відрефлексовую власний досвід епістемічної кривди, яку вже спричинила і можу спричинити іншим. Як філософиня і як дієвиця взагалі я намагаюсь в цій роботі виявити максимальну чутливість до соціального пригноблення та його різноманітних епістемічних форм. Сама можливість теоретичного осмислення цих досвідів є привілеєм, який я прагну застосувати на користь тих, хто зазнає епістемічного пригноблення.

Зовсім нещодавно почали з'являтися дослідження епістемічної несправедливості щодо не-людських тварин (e.g. Podosky 2018; Lopez forthcoming). Я погоджуюсь із тим, що це явище може стосуватись і не-людських тварин (non-human animals), втім, в цьому дослідженні, зважаючи на його заплановані обсяги, я обмежуюсь аналізом епістемічної несправедливості щодо людей (індивідів та груп). В майбутньому можливе його розширення, яке включило б інших істот. Ця заувага видається мені важливою для уникнення видовізму (speciesism) та антропоцентризму.

Напевно, найбільше обмеження даного дослідження пов'язане із мовами, якими я володію достатньо вільно, аби знайомитись із доробками тих чи інших авторів. Панівною мовою у сучасній світовій філософії наразі є англійська, саме на англійськомовних авторів я найбільше спиралась. Я також намагалась залучити доробки незахідних авторів, які писали свої статті також англійською мовою або чиї статті були перекладені англійською чи українською мовами. На жаль, мого базового знання інших європейських мов не вистачає для того, щоб залучити більше текстів франко- або, наприклад, іспаномовних авторів. Я також, на жаль, зовсім не знайома з іншими світовими мовами. Отож знову підкреслюю, що викладене мною варто сприймати як лише одну-із-багатьох можливих розвідок, що не може і не прагне претендувати на повноту.

конкретного суспільства, звичайно, людина може зазнавати пригноблення за цілим рядом ознак. Інтерсекційні дослідження присвячені цій проблематиці.

Місце епістемічної несправедливості в епістемологіях чеснот і вад, феміністських та соціальних епістемологіях

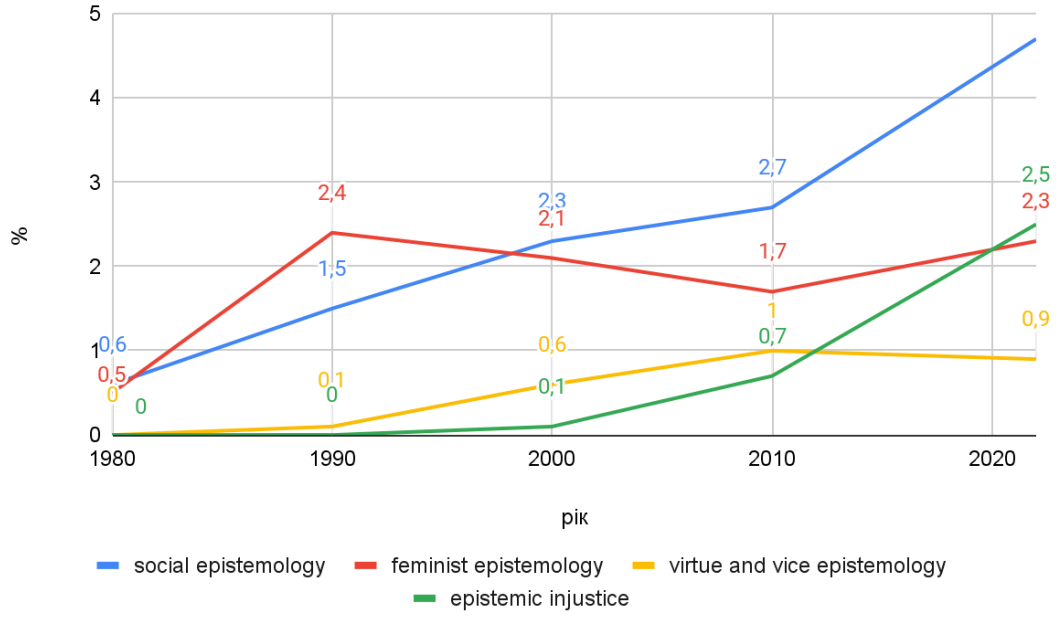
Кількісний аналіз

Для визначення позиції ключових понять теорій епістемічної несправедливості у діахронічному (генеалогія поняття) та синхронічному (топологія) вимірах я застосувала метод статистичного аналізу. На основі аналітичного сервісу Constellate²⁶ я зібрала та проаналізувала базу даних епістемологічних розвідок, в які увійшли статті та книжкові розділи, що виходили друком з 1980 по 2022 рік (включно) англійською мовою та були категоризовані системою архівації Portico як такі, що містять ключове слово «епістемологія» на 20 січня 2023²⁷. Отриманий корпус текстів містив 224 512 документи. Також було виокремлено підкорпус текстів, де містяться звертання до *feminist epistemology*, *social epistemology*, *virtue epistemology*, *vice epistemology* — 12 610 документів (5,6% від обсягу першого корпусу).

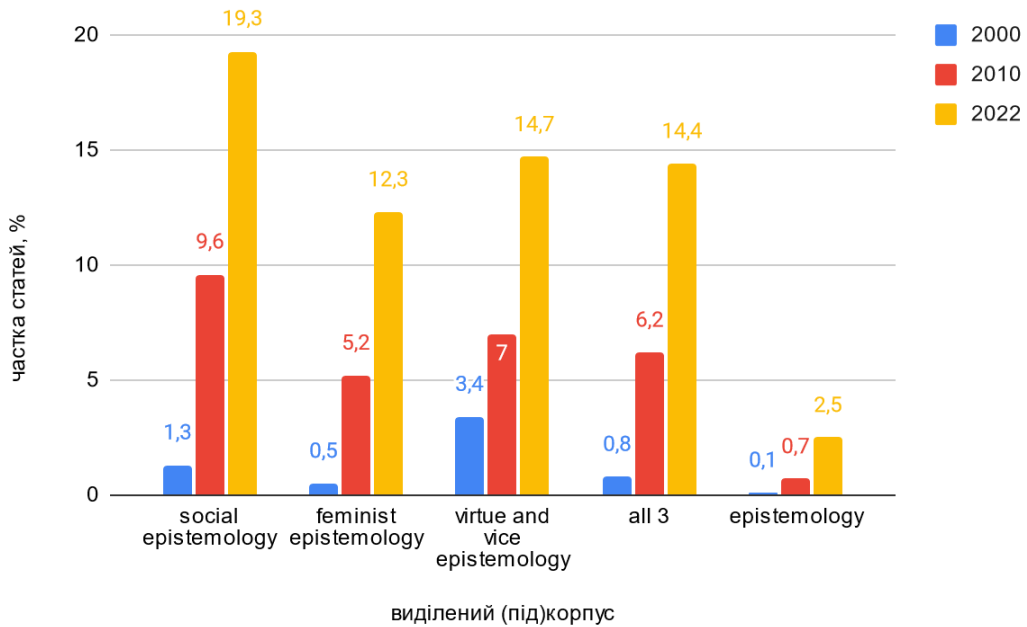
Частота вживання *social epistemology* в цьому корпусі текстів виросла з 0,6% у 1980 році до 4,7% у 2022 році, *feminist epistemology* з 0,5% до 2,3%, *virtue epistemology* та *vice epistemology* (разом) з 0 до 0,9%, *epistemic injustice* з 0% до 2,5%. Графік 1 демонструє динаміку росту відсоткової частки статей (за відповідними ключовими словами, виділені кольором) з 1980 по 2022 рік. Графік 2 демонструє накопичення та ріст відсоткової частки звернень до поняття *epistemic injustice* (по вертикалі) у трьох підкорпусах за тематичними ключовими словами, в усіх трьох заразом та в загальному корпусі (по горизонталі) з 2000 по 2022 рік.

²⁶ Сервіс аналізу тексту Constellate, створений ГО ІТНАКА, доступний за адресою constellate.org.

²⁷ Оскільки класифікація документів відбувається поступово та є експериментальною, а також працює на основі штучного інтелекту, результати запиту можуть змінюватись. Тому дата створення бази є критичною.

Графік 1. Динаміка росту відсоткової частки статей у загальному корпусі текстів.

Графік 2. Зростання відсоткової частки звернень до поняття epistemic injustice

Аналізуючи ці дані, можна зробити висновок, що в межах соціальної епістемології та епістемології чеснот і вад до епістемічної несправедливості

звертаються частіше, ніж в студіях феміністської епістемології. Понад 14% статей, що звертаються до цих трьох епістемологій, звертаються також і до поняття епістемічної несправедливості. У загальному корпусі epistemic injustice зафіксовано у 2,5 % статей. Для порівняння, частка вжитку belief (переконання) — 42,6 %, а reliabilism (релеабілізм) — 0,7 %. Це підтверджує гіпотезу про значущість тематики епістемічної несправедливості для дискурсу вищезгаданих епістемологічних розвідок, найбільшу ж увагу поняттю «епістемічна несправедливість» приділяє соціальна епістемологія. Цікаво, що поняття епістемічної несправедливості зустрічається принаймні вдвічі частіше за поняття епістемічної справедливості. Динаміка зростання частоти ужитку також є позитивною²⁸.

Перше входження

Дозволю собі коротко оглянути отримані генеалогічні результати. Поняття *epistemic injustice*, епістемічна несправедливість, в корпусі вперше з'являється у 1998 році у статті Міранди Фрикер *Rational Authority and Social Power: Towards a Truly Social Epistemology*²⁹ поруч з епістемічною дискримінацією (*epistemic discrimination*) та епістемічною справедливістю (*epistemic justice*), тут же з'являється поняття *testimonial injustice*, свідченнева несправедливість. Це підтверджує, що, наскільки нам відомо, у межах англосовітської філософської традиції, Фрикер є авторкою та винахідницею поняття. У 1999 році Фрикер видає статтю *Epistemic Oppression and Epistemic Privilege*³⁰, де пропонує поняття герменевтичної несправедливості на позначення кривди, заподіяної тим, кого виключено з «колективного розуміння» (*collective understanding*). Тут же вона використовує поняття

²⁸ Я б хотіла ще раз наголосити, що дані, відібрані мною для обробки, не подаються провайдером даних (сервісом Constellate) як досконало та остаточно оброблені ШІ. Припускається, що на них можна орієнтуватись лише приблизно. Оскільки поле досліджень епістемологічної несправедливості є новим для українських теренів, я використовую ці дані лише для *додакового* підкріплення своєї тези про вагомість цих досліджень для багатьох сучасних епістемологічних розвідок.

²⁹ Fricker, M., (1998). *Rational Authority and Social Power: Towards a Truly Social Epistemology*. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 98, 159–177. <http://www.jstor.org/stable/4545280>

³⁰ Fricker, M., (1999). *Epistemic Oppression and Epistemic Privilege*. *Canadian Journal of Philosophy Supplementary Volume*, 25, 191–210. doi:10.1080/00455091.1999.10716836

герменевтична маргіналізація» (hermeneutical marginalization), епістемічна несправедливість», «герменевтична нерівність» (hermeneutical inequality) та «епістемічне пригноблення» (epistemic oppression). Важливою рисою перших робіт Фрикер є їх ґрунтування в епістемологіях чеснот та свідчення (epistemology of testimony), а також переосмисленій позиційної теорії (standpoint theory)³¹.

Цікаво, що майже паралельно, у 2000 році, Г. В. Сміт³², аналізуючи фемінізм Джона Стюарта Міла, визначає епістемічну несправедливість як наслідок дій, вчинених на необґрунтованих доказово припущеннях. Сміт пише, що Міл пропонує пояснення того, як саме можуть бути скривджені жінки: «Вони зазнають несправедливості, бо з ними поводяться так, ніби ми маємо вагомі підстави знати, що їхнє підпорядкування відповідає їхній природі, хоча насправді ми цього не знаємо»³³. Тобто епістемічний характер несправедливості постає як результат процедурної хиби, фактично хиби розвідки (inquiry). Це розуміння також виникає у руслі феміністської філософії, але не набуває поширення.

Що ж стосується поняття *epistemic justice*, епістемічна справедливість, то найдавнішою згадкою, яка нам зустрілась, це рецензія 1975 року Роберта Дж. Ричмана на книгу 1972 року Пітера Гакера (P. M. S. Hacker)³⁴. Звідси ми дізнаємось, що Гакер аналізував доробок Вітгенштайна та використав термін *Principle of Natural Epistemic Justice*, за яким слідує, що ґрунтоване переконання (grounded belief) є невинним, доки не доведено протилежне (за аналогією до презумпції невинуватості). Звісно, це не те поняття, яке нас цікавить. Ймовірніше, йдеться про випадок майже омонімії. Так, в перекладі

³¹ Там само. Фрикер експліцитно пропонує замінити марксистський аналіз та матеріалізм, на який спирається позиційна теорія, на конструктивізм та ідею колективних інтерпретативних практик.

³² На жаль, мені не вдалось знайти повне ім'я.

³³ Smith, G. W., (2000). J. S. Mill on What We Don't Know About Women. *Utilitas*, 12(1), 41-61.

³⁴ Richman, R.J., (1975), Insight and Illusion: Wittgenstein on Philosophy and the Metaphysics of Experience. By P.M.S. Hacker. *The Philosophical Review*, 84(1), 113-117

українською доречніше було б подавати цей термін як Принцип природного епістемічного *правосуддя*, а не епістемічної *справедливості*.

Якісний аналіз типових понять

Далі мною була проведена екстракція епістемічних термінів, що найчастіше супроводжують поняття «епістемічна несправедливість». На цьому етапі я відмовляюсь від кількісних методів аналізу, натомість обираю якісний підхід. Як я зазначала раніше, в цій розвідці для мене є вкрай важливим уникнути викривлень сприйняття дієвців та викликаної ними епістемічної несправедливості. Тому я не ставлю за мету зробити поняття «епістемічна несправедливість» центральним та побудувати картину епістемічних розвідок *навколо* нього. Це відповідає загальній настанові філософсько-топологічного методу. На відміну від геометрії топологія зацікавлена не у кількісних (метричних) показниках, а у зв'язках між поняттями. Суть методу можна пояснити словами Михайла Мінакова:

«В сучасній філософії топологія є особливою філософською стратегією, яку спрямовано на креслення “карти змісту”, тобто ідей, їхніх співвідношень, зв'язків, форми виразу і напрями розвитку їх смислових структур»³⁵.

Таку карту я будую за допомогою методів візуалізації даних.

Я використовую принцип хмари слів. Хмара слів (також «хмара тегів», англ. word cloud, tag cloud, weighted list)³⁶ є поширеним методом візуалізації даних. Масив використаних у певному просторі (сайт, текст тощо) слів із інформацією про частоту, важливість вжитку або їх належність до певної категорії зображується у вигляді хмари. Від обраного критерію оцінки «ваги» того чи іншого поняття залежатиме розмір або колір його зображення. В деяких випадках, наприклад, коли йдеться про збір даних про ключові слова (keywords), вибудовують не хмари, а кластери тегів. Хоча слова та

³⁵ Мінаков М.А., (2007). Досвід і філософія: еволюція поняття досвіду в західній філософії XIX–XX століть. Автореферат дисертації. Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Київ.

³⁶ Хоча тут я використовую ці поняття синонімічно, між ними є різниця. Так, хмара тегів та хмара слів відрізняються тим, що теги просявляються користувачами вручну, а вже потім аналізуються програмно, в той час як підрахунок слів відбувається автоматично шляхом їх витягу напряму з текстів. Оскільки мені йдеться про репрезентацію кількісного ручного аналізу, розрізнення між ними зникає.

словосполучення на позначення «важчих» даних можуть бути розміщені ближче до центру для полегшення їх пошуку, це не є обов'язковим. Теги можуть бути розташовані, наприклад, за алфавітом чи новизною. Хмари тегів використовуються для репрезентації даних та полегшення навігації. Проблемою хмар тегів (особливо у випадку повністю автоматизованих систем) виявляється їх нечутливість до семантики та прагматики вжитку слів: виявляється, що користувачеві важко шукати споріднені за сенсом теги, в той час як до одного і того ж тегу входять не пов'язані насправді вжитки (наприклад, випадки полісемії та омонімії)³⁷. Найважливішим при використанні хмар тегів, на мою думку, виявляється прозорість критеріїв оцінки ваги понять та уникнення преференцій щодо виділення (підкреслення важливості) поняття. Хмара у Дод. 3 згенерована автоматично без задання ваги на основі термінологічного словника. За вихідні дані хмар у Дод. 4 і 5 взято дані, отримані внаслідок якісного аналізу. Хмара у Дод. 4 згенерована автоматично з автоматичним визначенням ваги понять та ручною перевіркою. Хмара у Дод. 5 створена повністю вручну. На ній я частково групує терміни у кластери, розташовуючи їх ближче до понять, поряд з якими вони зустрічаються частіше, однак таке групування не є вирахованим та точним, його метою є виключно зручність сприйняття. Будь-яких інших преференцій у відображенні понять при побудові хмари не було.

Для задач цієї роботи представлення інформації у вигляді понять у хмарі слів чудово пасує. Очевидно, що дослідники часто використовують один і той самий термін у різних значеннях, що до певної міри впливатиме на мою репрезентацію, однак для обмеженого використання в моїх цілях такої точності буде достатньо. Відкритість хмари тегів також відповідає настановам Дотсон, про які йшлося раніше. Хмари тегів здатні уникнути розподілу на

³⁷ Про створення та використання хмар тегів детально див. Pareho, Ú. et al., (2020). A survey of tag clouds as tools for information retrieval and content representation. *Information Visualization*, 20(1), 83-97. doi:10.1177/1473871620966638

центр та периферію та відтворення ієрархічності, є відкритими до подальшого наповнення та забезпечують відносну автономність окремих понять.

Отримані результати див. у Додатках 3-5.

Висновки до першого розділу

У цьому розділі я спробувала, теоритизуючи позиційно та критично, якнайточніше змалювати обмеження та особливості власної теоретичної позиції, а також використала доробки постколоніальної та феміністської теорії для визначення топографії дослідження.

У своїй роботі я спиратимусь на три принципи-уникнення: 1) уникнення риторики начал; 2) уникнення полону аспекту та 3) уникнення невизнання заслуг. Хоча випадки епістемічного насилля надзвичайно важко прослідкувати та уникнути їх, у своїй роботі я також прагну дотримуватись чесноти *епістемічної чесноти (epistemic fairness)* та мінімізувати можливі прояви епістемічного пригноблення. Як зазначає Медіна [Medina 2013, p. 301], «епістемічне та соціополітичне покращення (melioration) йдуть пліч-о-пліч», нездатність до включення соціополітичної критики в епістемологічні розвідки несе подвійну загрозу: нестачу справедливості та нестачу об'єктивності. Поряд із чеснотою епістемічної чесноти, я практикуватиму чесноти інтелектуальної скромності та калейдоскопічної чутливості. Настанова, якою я озброєна, це слова Кристі Дотсон: «Епістемологічні системи, нездатні сприяти епістемічній рефлексивності, як-от усвідомленню того, що чиясь власна епістемологія має значні обмеження, творять лиху магію» [Berenstain, Dotson, Paredes et al. 2021, p. 291].

Мапа філософських дискурсів, яку я змалювала, орієнтуючись на ідею хмари тегів, залишатиметься *мапою*. Як відомо, мапа — це не територія³⁸. На ній поняття та теорії епістемічної справедливості виявляються *одним* зі способів осягнення насилля та пригноблення у соціальних епістемічних системах.

³⁸ Korzybski, A., (1951). The role of language in the perceptual processes. In R. R. Blake & G. V. Ramsey (Eds.), Perception: An approach to personality (pp. 170–205). Ronald Press Company. <https://doi.org/10.1037/11505-007>

Розділ II. Теорії епістемічної несправедливості

Виклад у цьому розділі побудовано наступним чином. Спочатку я звертаюсь до «стандартної» теорії епістемічної несправедливості, як вона була сформульована Мірандою Фрикер. Потім я залучаю класифікацію можливих підходів до погляду на феномен епістемічної несправедливості Гейл Полгауз-молодшої, аби змалювати ширшу картину теорій епістемічної несправедливості. Далі я звертаюсь до робіт Хосе Медіни, Джеремі Вандерера та Трестана Геца, аби продемонструвати декілька спроб класифікацій епістемічних несправедливостей. Наприкінці я пропоную власне групування епістемічних несправедливостей на основі їх цілей, включаючи у нього доробки Міранди Фрикер, Стіва Фулера та Александроса Ніколайдіса.

Теорія епістемічної несправедливості Міранди Фрикер

У праці *Epistemic injustice* Фрикер подала свою власну теорію епістемічної несправедливості. Фрикер ствердила існування виразно епістемічного виду несправедливості, такої несправедливості, яка завдає кривди людині qua знавиці, тобто людині саме в її ролі знавиці, — епістемічної несправедливості. Причому Фрикер не йдеться про епістемічну несправедливість як різновид дистрибуційної несправедливості, хоча згодом вона розширює це поняття. Можна порівняти підходи до поняття епістемічної несправедливості Фрикер з підходом Стіва Фулера як одного з «класиків» соціальної епістемології. Для Фулера питання епістемічної справедливості — це проблема такого *розподілу (distribution)* знань у суспільстві, за умов якого на основі знань не можуть бути сформовані жодні владні механізми [Fuller 2007].

В пізніших доробках [Fricker 2017] Фрикер пропонує називати те, про що йшлося в роботі 2007 року як «епістемічну несправедливість», *дискримінаційною* епістемічною несправедливістю (*discriminatory epistemic injustice*), аби включити в більш загальне поняття епістемічної несправедливості й різновиди дистрибуційної епістемічної несправедливості

(distributive epistemic injustice)³⁹. Втім, для спрощення сприйняття я використовуватиму тут термінологію 2007 року, тобто мені йтиметься саме про «епістемічну несправедливість» (пор. Рис. 2.1 та Рис. 2.2).

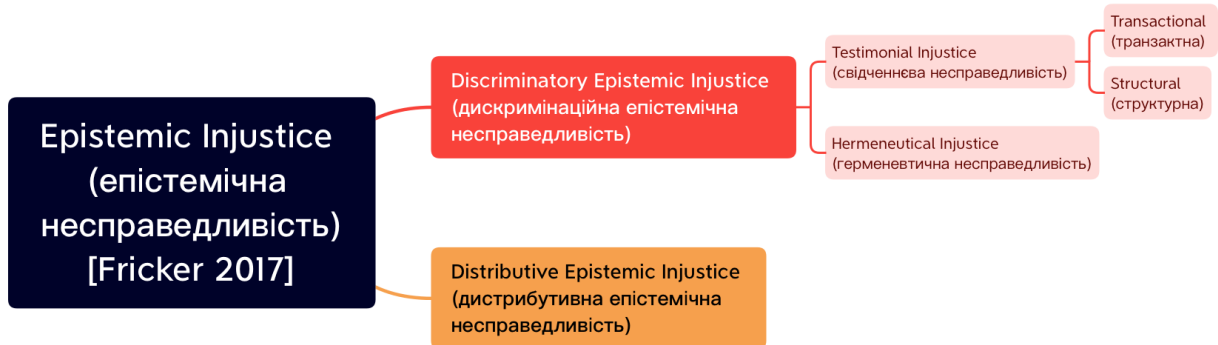

Рис. 2.1. Розширена схема епістемічної несправедливості на основі [Fricker 2017]

Хоча метою Фрікер, як вона сама пише, є розробка концепцій двох видів епістемічної несправедливості [Fricker 2007, p. 7], на позір важливішою темою для неї виявляється свідченнева, а не герменевтична несправедливість. У своєму аналізі свідченневої несправедливості Фрікер відштовхується від ідеї *влади ідентичності (identity power)* як різновиду соціальної влади (social power). Фрікер вступає в полеміку з Фуко і стверджує, що влада, не припиняючи існувати, може здійснюватись і активно, і пасивно, причому між активними й пасивними проявами існуватиме залежність. Так, коли дорожня інспекторка штрафує необачного водія за неналежне паркування, вона здійснює свою владу активно. Натомість коли водій відмовляється від незаконного паркування, знаючи що інакше може бути оштрафований, — це прояв пасивної влади. Якщо влада ніколи не проявлятиметься активно (штрафи не виписуватимуться), то її пасивний вплив теж зменшиться, і водії менше на неї зважатимуть. Проте й активна влада залежить від пасивного контексту соціальних структур, що уможлиблюють її (в нашому випадку це, наприклад, спільні для користування дороги, поліція, держава тощо). Фрікер вважає, що влада може існувати як *агентна (agential)*, тобто така, що належить

³⁹ Щодо цього розподілу див. також далі про теорію формативної несправедливості Ніколайдіса.

соціальному дієвцю або інституту, і як *структурна (structural)*, безсуб'єктна. Фрикерове розуміння влади є більш нейтральним, аніж класичні поняття з негативними конотаціями (як-от влада як завжди насильство, порушення інтересів підвладного тощо), хоч і не настільки нейтральна як соціальна спроможність (*social ability*). Отож для Фрикера *соціальна влада* — це «практично та соціально ситуйована здатність контролювати дії інших, яка може здійснюватись (активно чи пасивно) певними соціальними дієвцями, або ж може діяти суто структурно» [Ibid, p. 13]. Цей поділ влади на агентну та структурну відіграє значну роль для подальшого ходу аналізу Фрикера. Так, виділяючи два види епістемічної несправедливості, вона продовжує цей дихотомічний поділ і ґрунтує герменевтичну несправедливість у структурних явищах, а свідченневу несправедливість — у транзактних ситуаціях (випадках взаємообміну свідченнями між дієвцями) і лише побіжно згадує про можливість існування структурної свідченневої несправедливості (розрізнення між транзактними та структурними випадками було запропоновано Елізабет Андерсон [Anderson 2012]). Фрикера називає такий вид несправедливості *превентивною свідченневою несправедливістю (pre-emptive testimonial injustice)*. Така несправедливість характеризується ситуацією, в якій члени маргіналізованих соціальних груп навіть не мають можливості дати свідчення:

«...розповсюджен[а] форм[а] свідченневої несправедливості: ті соціальні групи, які страждають від упереджень щодо ідентичності (*identity prejudice*) і тому є вразливими до несправедливого дефіциту довіри, з цих же причин не будуть прохані поділитись своїми думками, судженнями та гадками» [Fricker 2007, p. 130].

Така несправедливість постає не після обміну свідченнями, а випереджає його, створюючи перешкоди для свідченневого обміну. На жаль, авторка глибше не розвиває свою думку, втім, пізніше Андерсон використовує цю ідею, щоб ствердити існування трьох різновидів структурної свідченневої несправедливості [Anderson 2012].

Влада ідентичності є різновидом соціальної влади, який спирається на практичну та виображену (*imagined*) соціальну спів-діяльність (*co-operation*).

Modus operandi влади ідентичності знаходиться на рівні *спільного суспільного виображення* (collective social imagination). Як наслідок, вона може контролювати вчинки людей всупереч їх переконанням [Fricker 2007, p. 15]. Фрикер стверджує, що влада ідентичності є «невіддільною частиною механізму свідченневого обміну», оскільки «слухачам потрібно використовувати соціальні стереотипи як евристики задля мимовільної оцінки довіри до їхнього співрозмовника» [Ibid, p. 16]. Якщо стереотип виявляється упередженням, то свідченневий обмін порушується. Упередження здатні впливати на рівень довіри, який ми надаємо мовцеві. Так, у випадку помилкової оцінки може йтися або про надлишок довіри (credibility excess), або її нестачу (credibility deficit). Зазвичай надлишок виявляється вигідним мовцеві, а нестача його кривдить (хоча можливі й виключення, про які авторка пише). Фрикер пояснює це тим, що надлишок довіри не може нашкодити людині саме як знавиці, а нестача — може, тому авторку цікавить саме брак довіри [Ibid, p. 21]. Так само й упередження щодо ідентичності можуть бути позитивними або негативними, і Фрикер концентрує увагу на останніх. На її думку, саме негативні упередження щодо ідентичності викликають брак довіри, що веде до епістемічної несправедливості. Цікаво, що хоча упередження та стереотипи виявляються одними із понять, що ґрунтують її теорію, Фрикер не звертається до тематичних доробок континентальної філософії, наприклад, до Ганса-Георга Гадамера.

«Центральним»⁴⁰ випадком свідченневої несправедливості виявляється брак довіри до мовиці, викликаний упередженням щодо ідентичності (identity-prejudicial credibility deficit). Варто зауважити, що Фрикер йдеться саме про систематичну несправедливість. Вона не заперечує існування одиничних (епізодичних, виняткових чи навіть випадкових) випадків прояву свідченневої несправедливості, однак ключовим для неї стає зв'язок між загальними

⁴⁰ «Центральними» Фрикер називає ті випадки, які викликають в неї провідний інтерес в межах дослідження епістемічної несправедливості як частини ширшої соціальної несправедливості. Я неохоче використовую тут цей термін і завжди наводжу його в лапках, причини цього було зазначено у Розділі 1.

структурними нерівностями в соціумі та проявам епістемічної несправедливості, що їх супроводжують. Для Фрикера очевидним стає те, що одні прояви несправедливості так пов'язані з іншими, що «переслідують» людей з маргіналізованих та дискримінованих груп в різних сферах їхніх життів, в тому числі в епістемічній сфері, доки вони залишаються частиною суспільства, в якому існують відповідні нерівності.

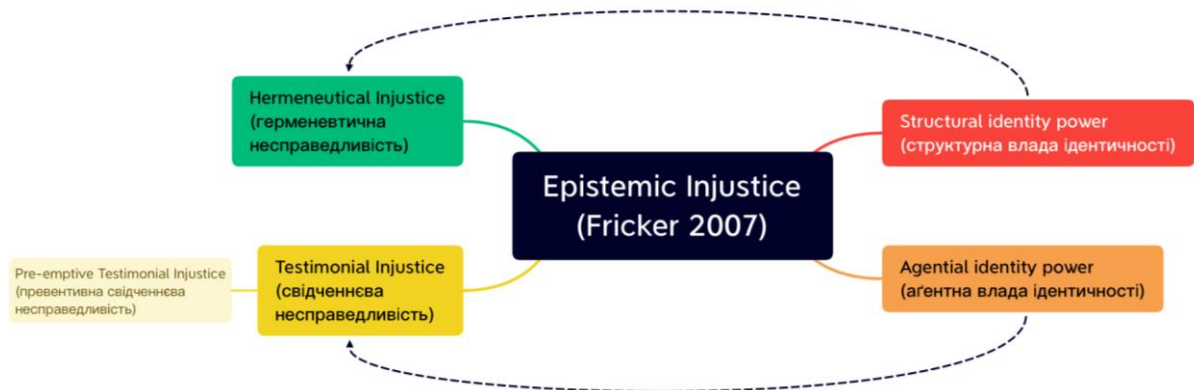

Рис. 2.2. Схема взаємин між різновидами влади ідентичності та епістемічної несправедливості на основі [Fricker 2007]

Теорія Фрикера також пропонує гіпотезу щодо чесноти, яка може стати на заваді свідченнєвій несправедливості, — свідченнєвої справедливості (testimonial justice). Для її теоретичного обґрунтування Фрикера використовує мисленнєвий експеримент, який часто застосовують у політичних та соціальних філософських розвідках — вона досліджує особливості епістемічного життя суспільства за умов природного стану (State of Nature). Тут вона наслідує аналогічні проєкти Бернарда Вільяма та Едварда Крейга, аби виявити походження епістемічних чеснот. Побудована на основі проєктів Вільяма та Крейга генеалогія дозволяє їй обґрунтувати появу чесноти свідченнєвої справедливості та її внутрішню цінність. Це дає змогу авторці застосувати підхід епістемології чеснот до побудови власної теорії. Свідченнєва справедливість може функціонувати наївно (у випадку, коли сприймачка не має тих чи інших упереджень) або спрямовано, коли йдеться про свідому корекцію потенційно невірної приписаної мови рівня довіри.

Фрикер фундує теоретичне обґрунтування герменевтичної несправедливості на згаданих вище поняттях соціальної влади та спільних герменевтичних ресурсів. Герменевтична несправедливість — це несправедливість, за якої певна значна область соціального досвіду людини є недоступною для спільного розуміння через структурне упередження щодо ідентичності у спільних герменевтичних ресурсах [Ibid, p. 155]. Можливо визначати герменевтичну несправедливість не через структурні упередження, а через герменевтичну маргіналізацію. Герменевтична маргіналізація — це явище нерівної герменевтичної участі у важливих сферах соціального досвіду [Ibid, p. 153]. Герменевтична маргіналізація не трапляється, якщо відмова в участі у герменевтичних практиках є питанням особистого вибору. Вона завжди є формою безсилля та безвладдя. Визначення з використанням герменевтичної маргіналізації пропонується Фрикер [Ibid, p. 158] як таке, що охоплює і систематичні прояви герменевтичної несправедливості, і одиничні випадки. Втім, увагу Фрикер знов привертають саме випадки систематичної несправедливості.

На відміну від свідченневої несправедливості, герменевтична не потребує винуватця (culprit): вона функціонує виключно у структурному вимірі. Тлом герменевтичної несправедливості є герменевтична маргіналізація, однак фонова потенційність реалізується тільки в момент спроби осмислення певного досвіду або у внутрішньому діалозі, або у розмові з іншими [p. 159]. Оскільки часто це відбувається якраз під час свідченневого обміну, то маємо те, що герменевтична несправедливість супроводжується свідченневою. Зауважу, що пізніше Медіна вказав на можливість герменевтичних несправедливостей, які чинять конкретні дієвці [Medina 2013].

Протистояти герменевтичній несправедливості, на думку Фрикер, повинна чеснота герменевтичної справедливості. Якщо свідченнева справедливість здатна функціонувати наївно, то герменевтична — ні, оскільки йдеться про розпізнавання об'єктивних труднощів мовиці, пов'язаних з

лакунами або упередженнями у спільних герменевтичних ресурсах. Фрикер вказує на те, що в герменевтичних контекстах також важливо пам'ятати про можливість різних істинних інтерпретацій досвідів. Відповідальний слухач повинен оцінювати те, якою мірою сказане мало б сенс, якби спроба артикуляції була здійснена у більш сприятливому герменевтичному кліматі [Ibid, p. 170]. Тобто герменевтична справедливість спрямована на те, щоб позитивно компенсувати брак довіри до герменевтично маргіналізованої мовиці. Як варіант такої компенсації Фрикер наводить чудову пропозицію Луїз Ентоні (Louise Antony). Ентоні вважає, що для чоловіка може бути раціональним пристати на епістемічний аналог позитивної дискримінації (affirmative action) — прийняти робочу гіпотезу про те, що коли жінки (або члени маргіналізованих груп) говорять щось аномальне, то варто припустити, що це він чогось не розуміє, а не вони з'їхали з глузду [Antony 1995].

І свідченнева, і герменевтична несправедливості називаються Фрикер епістемічними, оскільки йдеться про кривду, яку зазнає дієвиця qua знавиця. Однак Фрикер не заперечує їх подвійної етично-епістемічної природи, так само як і подвійної природи їх згубних наслідків та корективних чеснот. Щодо наслідків ще не було сказано, тому саме час вказати на те, чому ж аналізовані Фрикер явища є *несправедливими* щодо мовця. У випадках свідченневої несправедливості, про які йдеться Фрикер, механізмом здійснення їх негативного впливу на мовців є *епістемічна об'єктивація* (пор. з сексуальною об'єктивацією у викладі [Nussbaum 1995]): зведення ролі мовця від інформатора до джерела знання, від суб'єкта до *лише* об'єкта (mere object) [Ibid, p. 133-135]. Ейдан МакГлін пише про те, що епістемічна об'єктивація, яку я тут розумію лише як *механізм* (причому лише один із можливих) дії свідченневої несправедливості, і є первинною шкодою (primary harm, також intrinsic harm⁴¹) свідченневої несправедливості [McGlynn 2021] і прояснює це

⁴¹ Фрикер визначає первинні (внутрішні) шкоди свідченневої та герменевтичної несправедливостей, а також вторинні (зовнішні) шкоди, що вони здатні спричинити. Внутрішня ознака є невід'ємною від явища, отож первинна шкода буде завжди присутня в усіх випадках тої чи іншої несправедливості. Натомість вторинні ознаки можуть бути частими або характерними, але мають необов'язковий характер.

за допомогою глибшого зв'язування підходів Фрикер та Нусбаум, попри критику, яка опонує визнанню епістемічної об'єктивації первинною шкодою свідченневої несправедливості (e.g. Medina 2012, Pohlhaus 2014).

Детальне обговорення цього питання виходить за межі даного дослідження, а від відповіді на нього, на мою думку, не залежатиме багато, тому залишаю цю дискусію осторонь. Головне, що Фрикер тут йдеться про те, що упередження до ідентичностей мовців завжди підважуватиме їх статус як суб'єктів знання. Причому, на думку Фрикер, статус знавця історично та поняттєво пов'язаний зі статусом практичного дієвця. Зрештою виявляється, що свідченнева несправедливість означає *відмовляти дієвцю у статусі знавця взагалі* [Fricker 2007, p. 145]. *Первинною шкодою* свідченневої несправедливості є виключення з обміну знаннями через упередження слухачів щодо ідентичності мовців. На мою думку, найліпше ставлення Фрикер до первинної шкоди передає наступне її твердження, хоч воно і може видатись надмірно пафосним:

«Коли комусь безпідставно не вірять, незалежно від того заперечується його компетентність чи чесність, його збезчещено (one is dishonored)» [Ibid, p. 46].

Отож вторинні наслідки свідченневої несправедливості можуть бути як практичними (в етичному вимірі), так і епістемічними, причому ступінь і тих, і інших може значно коливатись. Уявіть, що вашому свідченню безпідставно не вірять у залі суду — практичним наслідком може бути несправедливе ув'язнення. Оскільки свідченнева несправедливість за Фрикер матиме систематичний характер, можна говорити й про випадки, коли слухачі підважують вашу ідентичність, ваше знання і ваш авторитет, причому це трапляється *повсюдно*. Не важко в таких умовах дещо втратити впевненість в собі та своїх інтелектуальних здібностях, чи не так? Між свідченневою та герменевтичною несправедливістю постає зв'язок: систематична свідченнева несправедливість призводить до герменевтичної маргіналізації, внаслідок якої постає герменевтична несправедливість.

Первинна шкода, яку спричиняє герменевтична несправедливість, — це виключення з обміну знаннями через структурні упередження щодо ідентичності у спільних герменевтичних ресурсах. Фрикер наводить випадок Карміти Вуд [Ibid, p. 149-152], яка зіткнулась із сексуальними домаганнями на роботі, але не мала змоги пояснити пережитий досвід ані собі, ані іншим. Вона відчувала значний стрес і попросила перевести її в інший відділ, аби не перетинатись з кривдником. Однак оскільки вона не могла пояснити, чому вона хоче перевестись, їй було відмовлено. Тому Карміті довелось піти з роботи. Ба більше, їй також було відмовлено у допомозі по безробіттю, оскільки вона не мала поважних причин для звільнення. Краще буде сказати інакше: бо їй бракувало герменевтичних ресурсів для називання та представлення своїх причин. Такими можуть бути практичні наслідки. Однак не менш відчутними можуть бути наслідки епістемічні, як-от втрата епістемічної впевненості, яка може призводити до втрати знання або до втрати можливості розвинути такі епістемічні чесноти як інтелектуальна сміливість. Фрикер називає стан, в якому можна опинитись внаслідок герменевтичної несправедливості, «когнітивною нездатністю» (*cognitive disablement*) [Ibid, p. 151]. Упередження щодо ідентичностей в спільних герменевтичних ресурсах можуть також прямо або опосередковано впливати на конструювання та розуміння власної ідентичності знавиці.

Варто зазначити, що Фрикер змогла переконати у виразно епістемічному характері епістемічної несправедливості не всіх епістемологів (e.g. Hawley 2011, Pohlhaus 2014). Глорія Орігі та Серена Сірана запитують, кого насправді було епістемічно скривджено: можливо, потенційних отримувачів знання, яких було позбавлено можливості його отримати через упередження?⁴² Критикам епістемічного характеру несправедливостей, які теоретизує Фрикер, йдеться передусім про визначення поняття «епістемічна шкода». Можна прийняти широке визначення, яке включатиме випадки

⁴² Origgi, G, Ciranna, S. (2017). Epistemic Injustice: The case of digital environments. In I.J. Kidd, J. Medina, and G. Pohlhaus, Jr. (Eds.). (pp. 303-312).

шкоди *честі* або, наприклад, суб'єктності дієвиці, завданої щодо її ампула інформантки або учасниці певної епістемічної практики (типово *agent-based approach*⁴³), або ж вузьке, яке включатиме лише випадки, що стосуються суто підважування *знань* дієвиці (типово *belief-based approach*). Подібне розрізнення пропонують Голдаго, Леспада та Гарсія [Holdago, Laespada, García 2021], які вбачають вихід із ситуації у зміщенні акценту у розумінні епістемічної шкоди з *епістемічних станів* скривдженої дієвиці на *атрибуцію її статусу* знавиці іншими. Якщо бути знавцем означає вважатись знавцем, тоді безумовно йдеться про епістемічний характер несправедливостей свідченневого чи герменевтичного штибу. Голдаго, Леспада та Гарсія висвітлюють три шляхи матеріалізації епістемічної шкоди, завданої свідченневою несправедливістю: підривання епістемічної дієвості, позбавлення необхідних епістемічних розбіжностей (*epistemic friction*) та ускладнення обіймання дієвицею певних епістемічних ланок (*epistemic nodes*). В моїх термінах ці «шляхи матеріалізації» виявляються «механізмами реалізації», а підривання епістемічної дієвості зрівнюється із запропонованою Фрикер та Нусбаум ідеєю об'єктивації.

Остання заувага щодо особливої епістемічної природи епістемічної несправедливості стосуватиметься Лені Вотсон (Lani Watson), яка пропонує власний підхід до визначення первинних шкод. Варто зазначити, що Вотсон йдеться про категорію епістемічних прав, а не епістемічну несправедливість, хоча вона їх і пов'язує. Епістемність епістемічних прав вона ґрунтує на тому, що епістемічні права — це такі права, що стосуються епістемічних благ. Отож епістемічна (не)справедливість стає функцією від епістемічних прав: епістемічна несправедливість часто виникає внаслідок порушення епістемічних прав, а порушення епістемічних прав часто призводять до епістемічної несправедливості [Watson 2021, p. 69]. Тому шкода, завдана

⁴³ Про різницю між *belief-* та *agent-based* підходами мені йдеться деінде, див. для більшого контексту Сідорова, С.Д., (2022). Про епістемологію чеснот в англomовній філософії. Філософська думка, (3), 170–184. doi:10.15407/fd2022.03.170

порушенням епістемічних прав, на її думку, може виникати на рівні індивідів або на рівні епістемічної спільноти, хоча межа між ними є розмитою. Серед первинних шкод вона називає *епістемічну травму* (epistemic injury) та *епістемічна образа* (epistemic insult), у класифікації ж вторинних шкод вона слідує за поділом Фрикер на епістемічні та практичні шкоди.

Епістемічна шкода виникає, коли порушується право на інформацію або знання, вона є проявом епістемічної невігоди (epistemic disadvantage), в якій віддзеркалюється дисфункція епістемічної системи. Епістемічна травма необов'язково з'являється внаслідок умисного порушення епістемічних обов'язків, — і як наслідок прав, — але порушення епістемічних прав завжди супроводжується спробою завдати епістемічної травми. Так, коли дієвиці навмисне дають неправдиву інформацію щодо дії ліків, вона матиме неправильне уявлення про їхню дію, знатиме про неї менше, ніж могла б, і водночас вона також матиме хибне переконання. Епістемічна образа — це шкода, завдана дієвцю та спільноті qua епістемічним дієвцям. Вотсон наводить наступний приклад: якщо моя лікарка бреше мені щодо рівня цукру в моїй крові, вона і ставить мене в епістемічно невігідну позицію (наносить епістемічну травму), і водночас ображає мене (завдає епістемічної образи). Епістемічна образа необов'язково поглиблює невігідність позиції дієвиці, однак все ще є окремим виявом епістемічної шкоди. Ба більше, вона може виявитись і більш значною. Скривдити когось як епістемічного дієвця означає скривдити його як того, хто *шукає, одержує* чи *поширює* знання. Ці три виміри визначає Стаття 19 Загальної декларації прав людини ООН (1948). Це додаткове ґрунтування концепції Фрикер у правах людини та прояснення її термінології крізь юридичну мову можна як прийняти, так і відкинути.

Наостанок може постати питання щодо того, наскільки відкритою є схема Фрикер. На думку Дотсон, Фрикер протиставляє епістемічній несправедливості випадки поганої епістемічної вдачі (epistemic bad luck), чим закриває можливість існування інших форм епістемічної несправедливості [Dotson 2012]. Закритість структури Фрикер сама так чинить епістемічне

пригноблення, позбавляючи інших дієвців можливості розширити її та застосувати до розуміння власного досвіду пригноблення. Я погоджуюсь з Дотсон у цьому. На мою думку, ставлення Фрикер до питання вдачі значно підважує її теорію. Наприклад, вона пише: «Наші свідченневі обміни завжди будуть предметом удачі» [Fricker 2007, p. 65]. Однак якщо це і правда її позиція, тоді не ясно, чому взагалі постає поняття свідченневої несправедливості. Якщо нам завжди йдеться виключно про вдачу (і як мовцям, і як слухачкам), тоді будь-який випадок свідченневої несправедливості можна перекаваліфікувати у випадкову невдачу. Власне, Мигдалія Арсіла-Валенсуела та Андрес Паес [Arcila-Valenzuela, Paéz 2022] стверджують, що в одиничних випадках однозначно неможливо визначити, чи маємо ситуацію свідченневої несправедливості. Натомість можливо впізнати типові повторювані патерни епістемічних відповідей мовцям, які належать до конкретних соціальних груп. Тобто можна говорити лише про *загальну* свідченневу несправедливість (*general testimonial injustice*) як тенденцію у поведінці упередженого слухача.

Такий висновок дійсно постає з теорії Фрикер, але якщо пристати на цю чи подібну позицію, всі приклади несправедливості, що їх наводить Фрикер, доведеться відкинути. У реальному житті тоді раз у раз виникатимуть ситуації, у яких ми змушені будемо утримуватись від судження про наявність чи відсутність несправедливості, допоки не переконаємось, що це не був одиничний випадок. Та правда в тому, що навіть якщо дієвиця натрапить на епістемічну несправедливість лише раз за все життя (наприклад, ненадовго будши в компанії упередженої спільноти), — нам все ще хотілося б зафіксувати цей випадок. Зрештою, саме ідея «випадковості» як протилежності несправедливості виявляється проблемною, так само як і переконання в тому, що власні упередження можуть бути непомітними й для самих сприймачок, що виключає можливість емпіричної перевірки на вчинення несправедливості (про це див. Ibid). Сама Фрикер намагається захистити свою теорію від такої критики, звертаючись до розрізнення між

чесною помилкою та упередженням, запропонованого Номі Арпелі (Nomy Arpaly): про упередженість йдеться, коли дієвець продовжує дотримуватись переконання тоді, коли йому було надано контрдокази — тобто його погляди стали не просто ірраціональними, а вмотивовано ірраціональними [Fricker 2007, p. 33-34].

«Оптики» аналізу епістемічної несправедливості за Полгауз

Теорія Міранди Фрикер постала як перша, однак не єдина теорія епістемічної несправедливості. Гейл Полгауз-молодша визначає чотири оптичні системи, за допомогою яких можна досліджувати епістемічну несправедливість [Pohlhaus 2017]. Вона зазначає, що лише чотирма оптиками множина можливих підходів до цього питання не обмежується, а також те, що деякі епістемічні несправедливості з'являтимуться в більш ніж одному з підходів, однак демонструватимуть різні риси в залежності від обраної точки зору. Я пропоную розглянути виділені Полгауз чотири оптики як чотири фреймворки для теоретичного аналізу та практичного виділення епістемічних несправедливостей (див. Рис. 3).

Рис. 2.3. Схематичне зображення визначених Полгауз підходів до вивчення епістемічної несправедливості

1. Лінза расового договору і стосунків панування та пригноблення

У межах цього підходу авторів цікавить те, як можливо систематично утискати тих чи інших осіб і як розуміти епістемічні несправедливості як такі, що переплітаються та посилюють стосунки панування та пригноблення. Основою такого погляду можна вважати теорію расового договору Мілза, який зауважує, що теоретики суспільних договорів (як-от Гобс, Лок та всі пізніші) звертаються майже виключно до політичних та соціальних вимірів таких контрактів, випускаючи з виду те, що такі договори також прив'язуються до певних епістемічних інститутів та стандартів епістемічної поведінки [Mills 1997, p. 17-18]. Епістемічна несправедливість постає у формі

несправедливих епістемічних інститутів та когнітивних практик, які підтримують несправедливі владні стосунки. Расовий договір — це такий тип суспільного договору, який забезпечує панування білих людей, визначаючи їх як людей (persons), а всіх інших — як недолюдей (sub-persons). Відповідно в епістемічному вимірі перші постають як знавці, а інші — як недознавці.

По-перше, Полгауз вказує, що «расовий договір встановлює умови, за яких білі європейські чоловіки розглядаються як універсальний (generic) прототип знавців, що спільно знаходяться на прогресивному шляху до пізнання світу, та вважає тих, кого категоризує як не-білих, неспроможними на інтелектуальні досягнення та прогрес» [Pohlhaus 2017, p. 17; Mills 1997, p. 44-46]. Схожою є критика феміністських дослідниць, які вказують на категорію жінок як недостатніх для виконання ролі знавиць. Полгауз називає рішення Верховного суду США у справі «Blyew vs. US» (1871) класичним прикладом несправедливості щодо «недознавців» на рівні інститутів. За цим рішенням чорним було заборонено свідчити проти білих перед судом. Відповідною когнітивною практикою є імпліцитне упередження, що певні групи людей заслуговують на меншу довіру, ніж інші. На рівні довготермінових практик вона вказує на ігнорування інтелектуальної традиції чорних американців як недостатньо філософської.

По-друге, расовий договір створює «перевернутий світ» (inverted world), в якому ті, кому несправедливість є вигідною, виявляються необізнаними щодо того, як вони отримують вигоду від несправедливого стану справ [Pohlhaus 2017; Mills 1997, p. 18]. Цього досягають різними шляхами. Перший із них, звичайно, пов'язаний із тим, про що вже йшлося раніше: зневага до тих, хто здатен вказати на несправедливості, що існують. Другий направлений на те, щоб знеохотити знавців, ситуйованих домінантно, звертати на це увагу. Наприклад, серед представників панівних груп може плекатись епістемічна зарозумілість, яка переконуватиме їх в тому, що їхні досвіди є універсальними, закритість до нового, щоб вони не вірили в існування досвідів, відмінних від їхніх, епістемічне ледарство, яке не дасть витратити сили та час на

дослідження світу з погляду пригноблених [Pohlhaus 2017; Medina 2013, p. 30-40]. Пізніше Мілз (2007) пропонує термін «біле невігластво» (white ignorance), який Елісон Бейлі (Alison Bailey) доповнює поняттям «невігластво інтерналізованого пригноблення» (ignorance of internalized oppression)⁴⁴. Бейлі пише про «стратегічне невігластво» як про невігластво, продукування та застосування якого має стратегічні цілі⁴⁵. Сама Полгауз розробила поняття *навмисного герменевтичного невігластва* (willful hermeneutic ignorance), щоб охопити всі ці виміри. Для неї є критичним те, що таке невігластво є можливим лише в умовах, коли їх підтримує саме суспільство та його епістемічні інститути. Цікаво, що Полгауз не звертається до поняття санкціонованого невігластва (sanctioned ignorance), яке використовувала Співак⁴⁶.

Цей підхід застосовували Лінда Мартин Алкоф (Linda Martin Alcoff), Елізабет Андерсон (Elizabeth Anderson), Луціус Аутлоу-молодший (Lucius T. Outlaw, Jr.), Елісон Бейлі (Alison Bailey), Карен Джонс (Karen Jones), Лорейн Коуд (Lorraine Code), Патриція Гіл Колінз (Patricia Hill Collins), Чарлз Мілз (Charles W. Mills), Гейл Полгауз-молодша (Gaile Pohlhaus, Jr), Дженіфер Сол (Jennifer Saul), Ненсі Туана (Nancy Tuana) та інші.

2. Лінза взаємозалежності та епістемічних взаємин

Традиційні епістемології часто не визнають той факт, що знавці стають знавцями у стосунках з тими, хто навчає їх як знати. У рамках другого підходу епістемічна несправедливість розглядається крізь призму довіри як основи стосунків між епістемічними дієвцями. Навіть найпростіша епістемічна дія

⁴⁴ Див Bailey, A. (2007) Strategic Ignorance. In, Nancy Tuana & Shannon Sullivan (Eds.) *Race and Epistemologies of Ignorance*. (pp.77-95). Як мені здається, стратегічне невігластво у розумінні Бейлі відрізняється від поняття стратегічного невігластва, яке використовують на позначення обмеження доступу до інформації державною владою, для опису світу в умовах постправди або для позначення свідомої відмови від знань, аби попередити зміну поведінки. Бейлі натомість йдеться про використання невігластва домінуючих груп на свою користь. Я також відрізняю навмисне невігластво від «раціонального невігластва» (термін приписують Ентоні Даунсу, позначає утримання від здобуття знання, якщо витрати на освітній процес перевищують очікувану вигоду). Втім, межі цих понять виявляються розмитими, між ними можливі перетини, а їх порівняння може виявитись напрочуд продуктивним, проте це виходить за межі моєї розвідки.

⁴⁵ Там. само.

⁴⁶ Spivak, G. C. (1999). *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*. Boston: Harvard University Press. P. 2

потребує співпраці між знавцями. Полгауз поділяє епістемічні несправедливості такого ґтибу на дві категорії: 1) виключення, які забезпечують ізоляцію одних дієвців від інших, та 2) злами в епістемічній довірі [Pohlhaus 2017]. Прикладами перших є відмова в участі в епістемічних життєвих практиках спільнот у сфері освіти, здоров'я, політики, науки тощо. Таке виключення кривдить дієвців, бо участь у різноманітних епістемічних практиках потрібна для розвитку власних задатків як епістемічного дієвця [Hookway 2010], отож виключення може завадити епістемічному зростанню. Приклади другої категорії зустрічаються як на особистісному, міжособистісному, так і інституціональному рівні. Наприклад, як брак довіри до себе, яка необхідна для повноцінного пізнання світу та взаємодії з іншими знавцями [Jones 2012, p. 245], чи як брак довіри до суспільних інститутів внаслідок історичних причин (e.g. недовіра до влади як наслідок Голодомору).

У цьому напрямі працювали Кристофер Гуквей (Christopher Hookway), Карен Джонс (Karen Jones), Лорейн Коуд (Lorraine Code), Рейчел МакКіннон (Rachel McKinnon), Хосе Медіна (Jose Medina), Міранда Фриккер (Miranda Fricker) тощо.

3. Лінза порядків змін та епістемологічних систем

Цей підхід постає серед інших у переліку Полгауз, на мою думку, завдяки впливовій теорії, яку вибудувала Крісті Дотсон. Дотсон застосовує цей підхід для демонстрації того факту, що існують випадки епістемічного пригноблення, які не редукуються до соціальних та політичних факторів, натомість постають з епістемічних систем *самих собою*. Дотсон застосовує модель рівнів змін (order-of-change) з організаційного розвитку як евристику для розширення мисленневого експерименту Печери Платона, аби висвітлити три ключові риси епістемічного ландшафту: *ситуйованість знавців*, *взаємозалежність наших епістемічних ресурсів* та *епістемологічна стійкість* (epistemological resilience).

Рис. 2.4. Схема порядків епістемічної несправедливості за Дотсон

Епістемологічні системи у їх різноманітті виявляються основною ціллю критичного погляду дослідниці. Епістемологічна система для неї виступає як голістичне поняття, якому відповідають усі умови для можливого продукування знання та володіння ним, як-от соціальне виображене, епістемічні звички, настанови щодо знавців тощо. Епістемологічна стійкість виражається величиною пертурбацій, які система може витримати до того як буде змушене перевизначити котрісь з власних структур. Дотсон також використовує поняття *епістемічного виключення* (epistemic exclusion). Воно виникає внаслідок невинуватих перешкод здатності дієвця переконливо використовувати спільні епістемічні ресурси для участі у продукуванні знань і (за потреби) перегляді тих самих епістемічних ресурсів. Дотсон визначає три рівні виключень з епістемічних систем, які водночас характеризуються трьома рівнями змін (див. Рис. 4), які необхідно вчинити, аби змінити відповідну епістемічну ситуацію [Dotson 2014b]:

1. Епістемічне пригноблення *першого порядку* відповідає свідченнєвій несправедливості Фрикер. Таке епістемічне виключення виникає, коли епістемічна дієвість постійного ставиться під загрозу внаслідок *неефективності* спільних епістемічних ресурсів. Уявімо ряд в'язнів у Печері. Їхні спільні епістемічні ресурси розвинулись так, що в'язні посередині та праворуч упереджені щодо тих, хто сидить ліворуч, а тому довіряють їхнім свідченням менше. Натомість в'язням праворуч зазвичай довіряють більше, аніж вони на те заслуговують, тобто вони

знаходяться в епістемічно привілейованому положенні. Аби виправити виключення першого порядку достатньо внести корективи в те, як учасники оцінюють рівень довіри одне до одного. Потрібна реформа, а не революція. Втім, ця зміна не буде простою, оскільки необхідно переконати привілейовану групу в тому, що їм треба відмовитись від свого привілею: надлишкової довіри, що їм надають стандартно (by default). Ця довіра забезпечує їх епістемічну владу, отриману завдяки випадку та історичним обставинам. Ціллю змін є реформа усталеного суспільного виображуваного, а джерелом труднощів для застосування цих змін є стосунки епістемічної влади. Дотсон вважає, що таку несправедливість можна редукувати до соціальних, політичних та історичних структур. Зміна розподілу соціальної влади призведе до зміни в епістемічних оцінках дієвців.

2. Епістемічне пригноблення *другого порядку* відповідає герменевтичній несправедливості Фрикера. Воно виникає тоді, коли спільні епістемічні ресурси групи виявляються *недостатніми*. Деякі досвіди в'язнів ліворуч є недоступними для інших в'язнів тому, що їм систематично надавали заниженого рівня довіри. Панівна мова та суспільне виображуване сформовані так, що віддзеркалюють досвіди людей центру та правого краю. Наприклад, можливо зліва тіні викривлені інакше, тому їхня форма відрізняється, але їх ніхто, крім людей ліворуч, не бачить, тому у спільних епістемічних ресурсах для таких тіней немає назв, а отже, в'язням зліва важко артикулювати свій досвід і пояснити, про що їм йдеться, іншим членами спільноти. Так само як і в першому випадку, епістемічна влада та структури привілеїв стають на заваді систематичним змінам. Панівні спільні епістемічні ресурси чудово працюють у більшості випадків, але не тоді, коли йдеться про непривілейовані групи. Носіїв такої системи важко переконати в тому, що вона є недостатньою, оскільки вона здатна впоратись зі своїми задачами й адекватно інтерпретує досвіди *більшості* в'язнів. Таке

виключення важче помітити. Аби змінити таку систему, необхідна «поняттєва революція» (conceptual revolution), а отже зміна в тому, *як система продукує поняття*, натомість в першому випадку зміни стосувались лише оцінки дійсності в термінах наявних у суспільстві понять. Крім владних стосунків, на заваді змін стоятиме сила інерції. Однак цей вид пригноблення також зрештою зводиться до історично-соціальних факторів впливу на епістемічну владу.

3. Епістемічне пригноблення *третього порядку* визначається Дотсон як *внесеннева несправедливість* (contributory injustice). Його спричиняють панівні спільні епістемічні ресурси, які *не є адекватними* для відображення людських досвідів. Повернімось до Печери. В'язнів завжди годували мобільні люди, проходячи від правого краю до лівого. Хоча в'язні не здатні їх бачити, та все ж здатні почути, як ті перемовляються між собою. Завдяки тому, що мобільні люди завжди приходять з правого боку і повертають туди ж, крайня зліва ув'язнена матиме унікальний досвід: вона ніколи не чутиме голосів ліворуч від себе. Тобто у в'язнів, виявляється, завжди було достатньо інформації, аби уявити можливість існування світу більшого за Печеру та її тіні. Принаймні у тієї ув'язненої, що сидить з лівого краю. Однак що відбудеться, якщо вона спробує поділитись своїм відкриттям з іншими? Вони виявляться нездатними сприйняти це знання та відкинуть свідчення цієї ув'язненої. Їх епістемологічна система виявляється непридатною для опрацювання такої інформації. Аби змінити цю ситуацію, необхідно змінити параметри самої епістемологічної системи, тобто ув'язнені повинні осягнути той факт, що вони послуговуються певним спільним виображуваним, яке лежить в основі епістемологічної системи, використовуваної ними для інтерпретації дійсності, — і що ця система *може* хибити й *вже* схибила. Свідчення однієї людини є недостатнім для такого перегляду. Головною перешкодою для змін тут стає робота, яку необхідно зробити, аби хоча б *визнати існування*

пригноблення третього рівня. Сама епістемологічна стійкість системи заважатиме людині побачити її обмеження, *даючи змогу досягнути лише те, що система здатна допомогти досягнути*. Пригноблення третього порядку не може бути редукованим до соціально-історичних факторів, оскільки його причина знаходиться виключно у *самій використаній епістемологічній системі*. Людина, яку піддають внесеннєвій несправедливості, чудово здатна концептуалізувати та артикулювати свої досвіди, однак її внесок повсякчасно ігнорується, оскільки сприймачі інформації свідомо відмовляються визнати існування інших інструментів (поза їхньої епістемологічною системою) для досягнення світу в його повноті. Отож Дотсон визначає внесеннєву несправедливість як «навмисне герменевтичне невігластво дієвиці щодо дотримання та використання структурно упереджених герменевтичних ресурсів, [яке] заважає знавиці зробити внесок у спільні епістемічні ресурси у певній епістемічній спільноті, підважуючи її епістемічну дієвість» [Dotson 2012].

У цьому підході працюють, крім самої Крісті Дотсон, (Krisite Dotson), також Кристофер Гуквей (Christopher Hookway), Барбара Еплбаум (Barbara Applebaum), Елена Руїс (Elena Ruíz), Алекс Джеймс Мілер Тейт (Alex James Miller Tate) та інші.

4. Епістемічна праця та продукування знання

На думку Полгауз, увага до епістемічної праці та процесів продукування знання може допомогти виділити принаймні три широкі категорії епістемічних несправедливостей: *епістемічні агентні несправедливості (epistemic agential injustices)*, *інвалідацію епістемічної праці (epistemic labor invalidation)* та *епістемічну експлуатацію (epistemic exploitation)*.

Епістемічні агентні несправедливості виникають у транзактних ситуаціях. Полгауз відносить до них більшість випадків свідченнєвої несправедливості. Сюди також відноситимуться випадки, в яких епістемічна праця одних, але не інших дієвців збільшуватиметься в обсягах. Наприклад,

науковиця може брати на себе більше інтелектуальне навантаження, побоюючись, що інакше справить враження недостатньо розумної у порівнянні з колегами-чоловіками. Натомість інвалідація епістемічної праці виникає у тих випадках, коли знецінюються епістемічні зусилля дієвців. Прикладом такої несправедливості є оцінка знань щодо незахідної філософії у західному академічному середовищі, розглянута раніше.

Що стосується епістемічної експлуатації, то тут йдеться про те, що епістемічні несправедливості здатні не лише перешкоджати епістемічній активності, а й активно стимулювати її. Так, Рейчел МакКіні вивчає форми вимушеного свідчення, які називає *видобутим мовленням* (extracted speech) [McKinney 2016], прикладом може бути змушення до зведення наклепу на когось (також і самого себе) перед судом або примус до згоди на сексуальні дії. Інший аспект епістемічної експлуатації постає, коли пригнічених змушують до додаткової епістемічної роботи з пояснення, доведення, навчання тощо. Напевно, однією з найкращих ілюстрацій цього явища є слова поетки Одрі Лорд:

«Щоразу коли потрібно зобразити якусь подобу комунікації, ті, хто користаються нашим пригнобленням, закликають нас поділитись з ними своїм знанням. Іншими словами, це відповідальність пригноблених навчати гнобителів їхніх помилок. Я відповідальна за навчання вчителів, які відкидають культуру моїх дітей в школі. Від чорних та людей третього світу очікується, що вони будуть навчати білих людей нашій гуманності. Від жінок очікується, що вони навчатимуть чоловіків. Від лесбійок та геїв очікується, що вони навчатимуть гетеросексуальний світ. Гнобителі зберігають свою позицію та уникають відповідальності за власні дії. Це постійне вичерпання енергії, яку краще було б використати для переосмислення себе та розробки реалістичних сценаріїв зміни сьогодення та розбудови майбутнього»⁴⁷.

До такої оптики звертались Емі Алєн (Amy Allen), Нора Берєнстин (Nora Berenstain), Кім Гол (Kim Q. Hall), Емалон Дєвіс (Emalon Davis), Рейчел

⁴⁷ Lorde, O., (1984[2007]). Age, Race, Class, and Sex: Women Redefining Difference. In *Sister Outsider: Essays and Speeches*. Trumansburg, N.Y.: Crossing Press.

МакКіні (Rachel McKinney), Ума Нараян (Uma Narayan), Емі Олбердинг (Amy Olberding), Гейл Полгауз-молодша (Gaile Pohlhaus, Jr.), Елена Руїс (Elena Ruíz).

Полгауз підкреслює, що її поділ не є повним. Дійсно, впадає у вічі відсутність у переліку, наприклад, оптики епістемологій чеснот і вад чи зіставлення епістемічної несправедливості з теорією визнання Акселя Гонета (або іншими континентальними філософськими традиціями); можна також згадати про дослідження епістемічної несправедливості крізь призму теорії мовленнєвих актів Остіна та лінгвістичного аналізу чи з погляду прав людини (зокрема епістемічних прав). Втім, оскільки ця схема залишається принципово відкритою, ніщо не заважає будь-кому охочому продовжити її наповнення та розширення. Навпаки, таке продовження відповідає принципам самої Полгауз, яка завершує свій виклад щодо розмаїття епістемічних несправедливостей заувагою про те, що критично важливо «не виключати можливості виявлення та відстеження нових форм епістемічної несправедливості та не перешкоджати іншим знавцям привертати до них увагу» [Pohlhaus 2017].

Так, на основі доробків Джеремі Вандерера (2017) та Хосе Медіни (2017) можна розбудувати наступний варіант відображення різновидів епістемічних несправедливостей:

Рис. 2.5. Схема видів епістемічної несправедливості за [Wanderer 2017] та [Medina 2017]

Своє бачення пропонує і Тристан Гец, наприклад, наступну схему [Goetze 2021]:

Рис. 2.6. Схема, запропонована Гецом у [Goetze 2021]

Раніше Гец (2018) також зробив спробу визначення 6 різновидів герменевтичної несправедливості за допомогою наступної таблиці:

Тип несправедливості	Хто має необхідні інтерпретаційні ресурси?			
	Суспільство (collective)	Соціальні групи, відмінні від групи дієвиці	Власна соціальна група дієвиці	Дієвиця
Забуття (effacement)	x	x	x	x
Ізоляція (isolation)	x	x	x	✓
Сепарація (separation)	x	✓	x	x
Гетоїзація (ghettoization)	x	x	✓	✓
Експортация (exportation)	x	✓	x	✓
Бар'єр (obstruction)	x	✓	✓	✓

Таблиця 2.1. Визначені Гецом різновиди герменевтичної несправедливості [Goetze 2018].

Гец визнає наступні обмеження цієї пропозиції: по-перше, він виключає групи, з якими знавиця не намагається комунікувати; по-друге, підхід залишається абстракцією і не враховує, наприклад, час, потрібний певним

герменевтичним ресурсам на розповсюдження; по-третє, він виключив випадок, в якому соціальна група дієвиці володіє герменевтичним ресурсом, а вона сама — ні. Проте обрана автором подача нашо́вхує на думку, що він перелічив у таблиці всі можливі різновиди герменевтичної несправедливості, а поза нею існує один, максимум два, зазначених самим Гецом, різновиди. Ясно, що насправді це не так. Але схема Геца закрита і її неможливо доповнити, не внівши додаткових соціальних дієвців (а цю перспективу епістемолог позірно випередив та виключив). Втім, варто визнати її інструментальні принади. Вона також відіграла важливу роль у критиці розподілу герменевтичної несправедливості на максимальну (maximal), середню (midway) та мінімальну (minimal), запропонованого Фрикер (2016), як такого, що занадто сильно спрощує складний феномен.

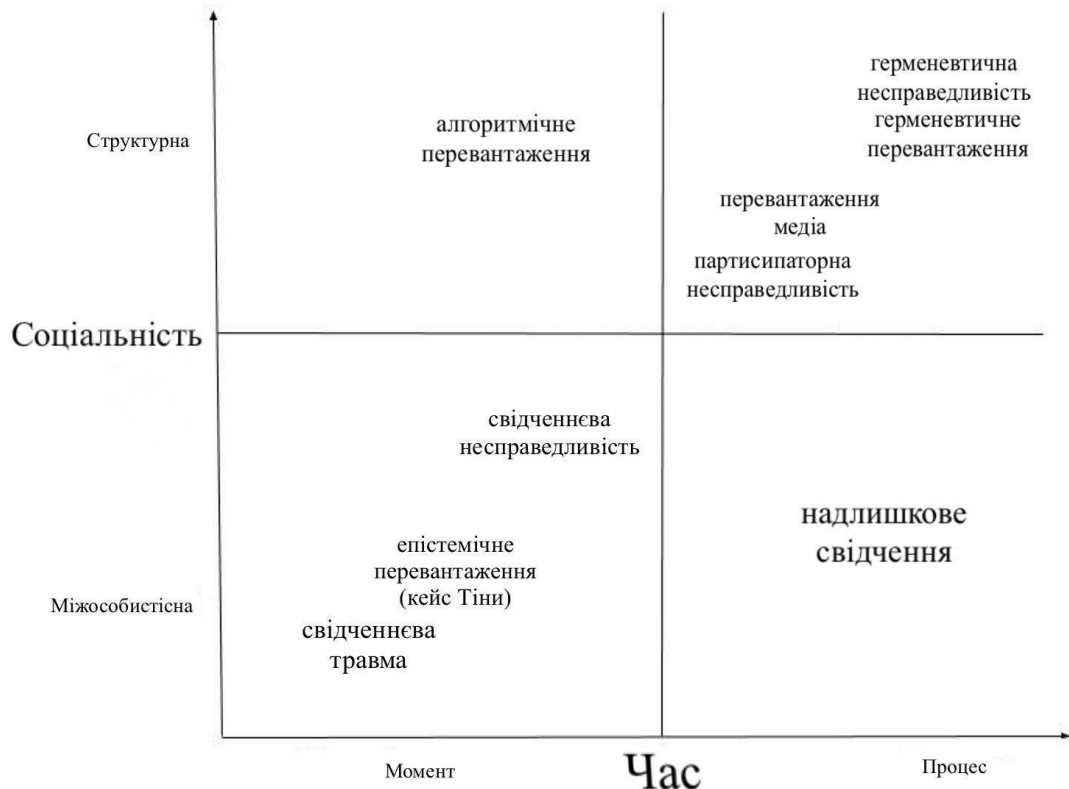

Рис. 2.7. Схема, скомбінована з двох, запропонованих у [Bernal 2018]

Цікавий підхід до мапування епістемічних несправедливостей запропонував Аміель Берналь (Amiel Bernal 2018) у своїй дисертаційній роботі. Він розташував кілька різновидів епістемічної несправедливості на

декартовій площині, розділеній на квадранти, обравши за осі виміри соціальності та часу. Берналь протиставляє два темпоральні виміри: момент та процес. У першому випадку несправедливості постають протягом короткого проміжку часу, у другому — розгортаються поступово. Він також розглядає два рівні соціальності епістемічних несправедливостей — структурні та міжособистісні. Аналіз Берналя був обмежений темою його дисертації, однак може бути продовжений та поширений і на інші види епістемічних несправедливостей. На жаль, така робота виходить і за межі моєї розвідки, як і детальний розгляд пропонованих Берналем несправедливостей. На Рис. 2.7 я подаю схему, яку я створила на основі двох схем, запропонованих дослідником.

Домени епістемічної несправедливості

До цього мені йшло здебільшого про форми дискримінаційної епістемічної несправедливості і я не поверталась до поняття дистрибутивної епістемічної несправедливості. Для полегшення подальшого викладу, я називатиму подібний поділ епістемічних несправедливостей поділом на *домени*. Отож мені йтиметься про дистрибутивний та дискримінаційний домени епістемічної несправедливості. Я також запропоную розглядати декілька нових доменів, аби спробувати систематизувати розмаїтий набір різноманітних епістемічних несправедливостей.

Окрім раніше згаданого підходу Фулера, питання дистрибутивного домену розглядається й у «ближчій» до Фрикер традиції⁴⁸. Так, Девід Коді, аналізуючи веритизм Голдмана⁴⁹, визначає два різновиди дистрибутивної

⁴⁸ Можна говорити про деяку несуголосність у розумінні сучасної соціальної епістемології між двома групами соціальних епістемологів. Перші гуртувались довкола соціальної епістемології Елвіна Голдмана (як-от Стів Фулер, про якого йшлося раніше), другі почасти переконані, що перша узурпувала (або ж намагається узурпувати) напрям. Щодо Коді, то він розпочинає свою статтю з обговорення напруги між підходами Голдмана та Фрикер до епістемічної несправедливості. Водночас і всередині першої більш «традиційної» групи виник розподіл, який проявився зокрема через дебати між Голдманом (табір аналітичної соціальної епістемології) та Елстоном. Про це див. Fuller, S. (2012). *Social Epistemology: A Quarter-Century Itinerary*. *Social Epistemology*, 1-17. doi:10.1080/02691728.2012.714415, де Фулер називає аналітичну соціальну епістемологію «ретроградною».

⁴⁹ Про проєкт соціальної епістемології Голдмана та веритистський (від. лат. *veritas* — істина) підхід див. [Малишена 2015].

несправедливості: ситуювання дієвця, яке перешкоджає *отриманню знання*, на яке в нього є право, та ситуювання дієвця, в якому він *помиляється* щодо того, що він має право знати [Coady 2010]. Ці різновиди називають відповідно несправедливим незнанням (unjust ignorance) та несправедливою помилкою (unjust error). Натомість формами, характерними для дискримінаційного домену, Коді називає брак довіри (credibility deficit) чи брак розуміння (intelligibility deficit) [Ibid]. Втім, можна поглянути на різницю між цими доменами інакше.

Емалон Девіс [Davis 2021] вирізняє несправедливості на основі ідентичності (identity-based) та несправедливості на основі змісту (content-based). Перші націлені на ідентичності дієвців, а другі — на зміст їхніх епістемічних доробків. Хоча Девіс визначає обидва типи несправедливостей як свідченневі, я вважаю, що це не обов'язково так. Їй йдеться про те, що в академічній філософії англomовного світу бракує розмаїття у соціальних ідентичностях та у дискурсах. Перша ситуація, на мою думку, насправді є результатом свідченневої (та герменевтичної) несправедливості, однак друга може розумітись і в контексті дискурсивної, інтерпретаційної чи герменевтичної несправедливостей (подібно до того, як це робить Девіс), так і в контексті нерівномірного розподілу знань. Якщо прийняти другий підхід, тоді можна оцінювати різницю між дискримінаційним та дистрибутивним доменами у термінах *того, над чим несправедливості «прагнуть» владарювати*, тобто їх цілей (targets): соціальних ідентичностей та розподілу знання відповідно. Девіс висновує, що певні види знання зустрічаються з упередженнями саме тому, що вони стосуються недомінантних соціальних ідентичностей і що така епістемічна несправедливість кривдить знавців як тих, хто пізнається (subjects to be known). Можна було б розглянути це як вторинний наслідок нерівномірного розподілу епістемічних благ, втім, наразі це не є моєю метою. Натомість важливим є сказати, що така ситуація навряд може постати *лише* як наслідок нерівномірного розподілу знань. Тому я пропоную звернутись до ще одного домену епістемічної несправедливості.

Александрос Ніколайдіс (Alexandros Charalampos Nikolaidis) до розглянутих вимірів епістемічної несправедливості додає *формативну епістемічну несправедливість* (formative epistemic injustice). Сам термін він запозичує у Кристофера Мартина, який визначає її як «ставлення, що підриває розвиток компетенцій, необхідних індивідам і групам для успішної боротьби з нормами та політиками в межах дискусії (deliberation)» [Martin 2018, p. 9]. Термін з'являється у Мартина⁵⁰ у контексті питання про виключення дітей з практик деліберативної демократії (також зустріч. відповідники «дорадча демократія», «демократія обговорень» тощо) як прояву дискримінації, а Ніколайдіс розширює його і визначає як «кривду (wrong), заподіяну комусь як знавцеві, що виникає в результаті деформування» [Nikolaidis 2021, p. 389]. Якщо джерелом шкоди дискримінаційної несправедливості є безпідставна дискримінація (discrimination), дистрибутивної — несправедливий розподіл (maldistribution), то формативної — деформування (malformation). Деформування — це «такий невинуватий контроль за самоформуванням особистості або ж таке надмірне обмеження її формативних спроможностей, які усувають формативні можливості, прагнути до яких є в інтересах цієї особистості» [Ibid, p. 384]. Ніколайдіс визначає формативну епістемічну несправедливість як виразно *освітню* форму несправедливості, яка стає на заваді особистісному розвитку. Отож формативний домен епістемічної несправедливості — це освітні практики, ціллю несправедливості є епістемічні здібності дієвиць. Освітня система здатна запобігати або посилювати деформування.

Особливістю формативного домену Ніколайдіс вважає те, що у «чистому» вигляді тут не розрізняються маргіналізовані та привілейовані групи. Заподіяна шкода дієвцям, належним до тих чи інших груп, при цьому, звичайно, може бути однаковою або відрізнятись в залежності від контексту, а також поєднуватись з дискримінаційними чи дистрибутивними видами

⁵⁰ Зауважу, що термін «формативна *справедливість*» Ніколайдіс приписує Робі МакКлінтоку (Robbie McClintock).

епістемічних несправедливостей. Ніколайдіс виділяє формативну шкоду, заподіяну дієвцеві qua епістемічному суб'єкту у його розвитку, та практичні шкоди, які заподіює формативна епістемічна несправедливість. Формативна шкода є первинною, практичні шкоди — її наслідками.

Зважаючи на те, що освітні практики можна вважати одними із засадничих епістемічних практик, а сфера освіти дійсно є не випадково епістемічною, виділення третього домену епістемічної несправедливості видається мені влучним. На мою думку, поняття формативного домену епістемічної несправедливості здатне вдало згрупувати навколо себе такі несправедливі явища в освітній сфері як епістемічна недбалість (epistemic neglect)⁵¹, настанова на невдачу ('bound to fail' attitudes)⁵², внесене та партисипаторна несправедливість в контексті освіти [Hookway 2010; Dotson 2012], несправедливість навчального плану⁵³ тощо.

На мою думку, цими трьома доменами (дискримінаційним, дистрибутивним, формативним) розподіл не обмежується. Щонайменше до переліку можна додати епістемічний (системний, культурний) домен, якому відповідатиме сфера визнання знавців, та практичний домен, який охоплюватиме сферу реалізації знання.

Домен (укр.)	Домен (англ.)	Ціль (target)	Питання	Приклади
Дискримінаційний	Discriminatory	Соціальна ідентичність	Хто має право пропонувати своє знання?	Заглушення свідчення, транзактна свідченнева несправедливість
Дистрибутивний	Distributive	Розподіл знання	Як розподіляється	Нерівномірний розподіл знань,

⁵¹ Brick, S., (2020). Epistemic Neglect. *Social Epistemology*, 34(5), 490-500.

⁵² Santoro, D., Kumar, M. Manuscript. Being Bound to Fail. How Epistemic Injustice Fails Educational Opportunities.

⁵³ Patin, B. et al. (2021). Interrupting epistemicide: A practical Framework for Naming, Identifying, and Ending Epistemic Injustice in the Information Professions. *Journal of Association For Information Science and Technology*, 72(10), 1306-1318.

			знання? Хто має доступ до знань?	відсутність необхідних ресурсів для здобуття знання
Формативний	Formative	Епістемічні здібності	Як нормуються та формуються знавці? Чи хтось певний, що не може знати?	Освітній недогляд, епістемічна зрада, герменевтична смерть
Епістемічний (системний, культурний)	Epistemic (systematic, cultural)	Визначення та визнання знання та знавців	Яке знання та пізнавальні практики легітимізовані? Хто вважається важливими знавцями?	Стирання конкурентних систем знання (епістеміцид), прихований навчальний план
Практичний	Practical	Реалізація знання	Хто має змогу реалізувати своє знання? Про кого та про що знання створюється?	Епістемічна експлуатація, партисипаторна несправедливість
Інші				

Таблиця 2.2. Пропоноване розрізнення епістемічних несправедливостей за доменами

У Таблиці 2.2 викладено докладніший опис пропонованого групування, зокрема я наразі розглядаю такі домени, в яких епістемічна несправедливість «прагне» до панування: дистрибутивний, дискримінаційний, формативний, епістемічний (системний, культурний), практичний, — а також не виключаю існування інших. Причому кожна окрема несправедливість у реальних світах може виявитись такою, що належить до декількох доменів одночасно. На Рис. 2.8 подано візуалізацію Таблиці 2.2 (англійською мовою). У Додатку 5 див.

розширення цієї схеми конкретними прикладами несправедливостей.

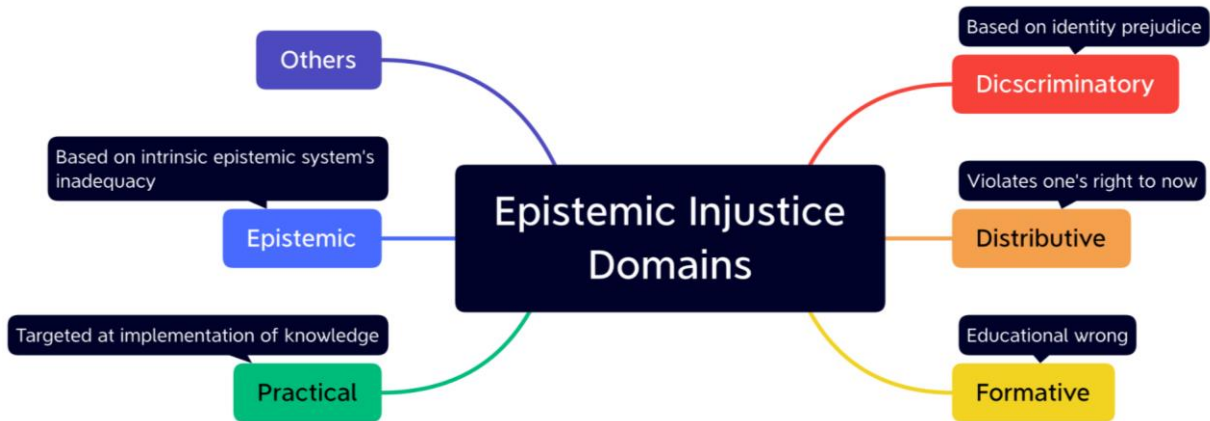

Рис. 2.8. Найвищий рівень пропонованого групування

Інші підстави для розрізнення епістемічних несправедливостей

На основі мого аналізу перспектив формування єдиної теорії превентивно-антиципаторних несправедливостей, в якому я висунула ряд умов для теорії, що претендуватиме на такий статус, можна виокремити наступні підстави для додаткового розрізнення та порівняння теорій [Сідорова в друці]:

1. Вимога до обґрунтування зобов'язує пояснити *механізм виникнення* епістемічної несправедливості. Так, наприклад, Фрикер (2007) вважає, що негативні упередження щодо соціальної ідентичності, що спричиняють брак довіри до мовця, Лі (2021) пояснює несправедливість за допомогою негативної антиципації маргіналізованих особистостей, а Дотсон (2011) спирається на злорякисне невігластво, яке спричиняє невідповідність аудиторії вимогам успішного обміну свідченнями. Отже, можна говорити про кілька варіантів ґрунтування епістемічного пригноблення (як-от негативні упередження, колоніальні політики тощо) та класифікувати теорії за цим критерієм.
2. Чи визначають авторки *обсяги та характер змін епістемічної поведінки* експліцитно, чи проводиться їх дефініція аналітично іншими дослідницями — в будь-якому випадку теорії різняться між собою розумінням того, що подається як визначальні зміни в поведінці дієвиць.

Так, характерною є критика ідей Дотсон (2011) на підставі того, що вимога «добирати слова» під час взаємодії з певною аудиторією стосується всіх дієвців без виключення, і в описуваних нею випадках придушення свідчення не йдеться ані про (само)цензуру, ані про епістемічне насильство, якщо тільки ми не хочемо визнати *будь-яку* взаємодію між дієвицею та суспільством насильницькою.

3. Теорії також можна класифікувати й в залежності від *дефініції (епістемічної) дії чи практики*. Від того, що авторки теорій вважають ситуацією, в якій може проявитись несправедливість виразно епістемічного характеру, залежатиме і тип теорії. Наприклад, Кристофер Гуквей (2010) звертає увагу на випадки, які важко однозначно визначити як суто епістемічні. Уявімо вчену, яка не може закінчити своє дослідження через відсутність місця для її дитини у дитячому садку, неможливість отримати грант чи, можливо, невпевненість, яка заважає їй подати заявку на фінансування. Все це може бути наслідком суспільних упереджень. Водночас через ці упередження вона позбавлена шансу отримати знання. Для Фрикера така ситуація стала б прикладом поганої епістемічної вдачі, Гуквею ж йдеться про «несправедливості, [які] постають з володіння засобами для досягнення цілей, яким випадає бути епістемічними» або які «проявляються у вигляді перешкод для чийось можливостей брати участі в практиках, які є засадничими для суто епістемічних активностей» [Ibid, p. 154]. Він наполягає на тому, що багато епістемічних практик та активностей напряду не пов'язані з необхідністю передати чи отримати знання. Тобто йдеться про те, де авторки теорій шукають обставини, в яких потенційно може виникнути епістемічна несправедливість. Обрані перспективи також впливатимуть і на те, як і хто класифікуватиме дію як епістемічну, переживатиме кривду тощо.
4. Вимога до *включення перспектив* мовиць та сприймачок. Так, Гуквей (2010) визначає дві можливі оптики: перспективу учасника та

інформаційну перспективу. До них можна додати й перспективу аудиторії чи сторонніх спостерігачів (якщо вони є) тощо. Те, які саме перспективи включає дослідниця, також характеризуватиме її теорію.

5. Вимога до визначення *рівнів та характеру заподіяної шкоди і кривди*. Теорії епістемічного насильства можуть розмежовувати рівні, на яких воно виникає (як-от транзактний чи структурний), а також характер, який воно носить (індивідуальний, міжособистісний, міжгруповий тощо), розглядати лише кілька з них або відмовлятися від подібних розмежувань взагалі. Наприклад, Руїс в межах деколоніальних розвідок пише здебільшого про міжгрупову взаємодію, взаємодію між соціальними інститутами та індивідами та між групою та індивідами, але основним рівнем дії епістемічного насильства виявляється майже виключно структурний. Або можна звернути увагу на те, як МакГлін вказує на існування двох таборів дослідниць: тих, хто приймає ідею Фрикер про епістемічну об'єктивацію як первинну шкоду, і тих, хто вбачає її в епістемічному іншуванні (*epistemic othering*)⁵⁴.
6. Прагматична вимога передбачає, що сенс пропонувати та приймати нові теорії полягає в тому, що вони краще та влучніше віднаходять, фіксують та описують досвіди епістемічних несправедливостей або здатні запропонувати кращий спосіб розв'язання наявних проблем. Так, можна говорити про наявність підстави для класифікації на основі того *рівня, на якому теорії пропонують розв'язувати проблеми*. Фрикер критикували за акцент на індивідуальному рівні⁵⁵: вона присвятила значну частину своєї засадничої роботи аналізу корективних індивідуальних епістемічних чеснот та згодом мусила виправдовуватись та нагадувати, що писала і про системне розв'язання проблеми

⁵⁴ McGlynn, A., (2020). Objects or Others? Epistemic Agency and the Primary Harm of Testimonial Injustice. *Ethical Theory and Moral Practice*, 23, 831–845. Про те, що я не погоджуюсь з позицією МакГліна щодо трактування епістемічної об'єктивації Фрикер, я вже писала раніше. Однак запропонований поділ, навіть якщо він стосуватиметься визначення механізмів, а не шкоди, все ще можна прийняти.

⁵⁵ Див. її відповідь у Fricker, M., (2010). Replies to Alcoff, Goldberg, and Hookway on Epistemic Injustice. *Episteme*, 7(2), 164-178, а також Fricker 2017.

несправедливості також. Натомість у традиції антиколоніальної критики чи, наприклад, чорної феміністської філософії переважають заклики саме до системних змін.

7. Остання вимога не була згадана у зазначеній статті, оскільки стосується будь-яких розвідок взагалі й виявляється однією із найзначніших: теорії можна класифікувати *на підставі епістемологічного фреймворку*, у межах якого вони будуються. До цього пункту стосуватиметься і визначення авторками знання як такого (виключно пропозиційне знання чи ні, наукове чи інше тощо), і обмеження самого фреймворку, за які теорія не здатна вийти тощо.

Ще одне розрізнення можна знайти у Джейн Фридман [Friedman 2020]. Вона запропонувала поняття «зететичних несправедливостей» (від гр. ζητέω, шукати, відшукувати) на позначення норм розвідки (inquiry), що відрізняються від сучасних (contemporary) епістемічних норм. На її думку, хоча вони пов'язані між собою, та все ж між ними існує настільки значна різниця, що вони можуть вступити в конфлікт. Так, зететичний інструментальний принцип (ЗІП, ZIP) стверджує:

ZIP Якщо дієвиця хоче віднайти відповідь на Q, тоді їй слід використати необхідні засоби для віднайдення відповіді на Q.

Якщо слідувати цьому принципу, то виявиться, що принаймні в деяких випадках дієвиці слід не сягати знання, яке вона може отримати. Наприклад, уявімо, що вчитель викликав ученицю до дошки, аби та вирішила рівняння. Учениця хоче знайти відповідь і шукає значення x . Однак в цей момент їй доступний широкий спектр очевидностей та інформації, які вона мусить проігнорувати, аби зосередитись на своєму завданні. Вона могла б дізнатись, про що пліткують хлопці за другою партою або побачити, які оцінки учням виставлені в журналі тощо. Однак її мета вимагає дещо «епістемічно підозрілої поведінки» (за влучним виразом Фридман) у стосунку до її відмови формулювати цілий ряд істинних переконань. Тобто на шляху її розвідки їй

було доступне знання, яке вона не могла отримати, не порушивши норми розвідки, а саме принцип ZIP.

Тристан Гец [Goetze 2021] вважає, що на підставі робіт Фридман (2020) та Гуквея (2010) можна визначити окремий клас епістемічних несправедливостей, які пов'язані з розвідкою як такою (inquiry-based epistemic injustices). Він засновує цю тезу на думці Гуквея, за яким деякі види епістемічної несправедливості можуть бути ідентифіковані виключно з перспективи учасника, зокрема у випадках, коли дієвець намагається зробити внесок (contribute), але не шляхом подачі свідчення чи спробою його отримати, а в деякий інший спосіб (розрізнення несправедливостей за Гецом див. на Рис. 2.6). Дієвець повинен бути впевненим в тому, що його внесок (contribution) буде помічним та релевантним, або його впевненість похитнеться внаслідок відсутності визнання (recognition). Це стосується насамперед колаборативних (collaborative) епістемічних практик. Таку несправедливість можна позначити як партисипаторну несправедливість. Я впевнена, що ця розвідка Гуквея ймовірніше перегукується з ідеєю внесенневої несправедливості Дотсон [Dotson 2012], про яку вже було сказано раніше як про несправедливість третього порядку, і не погоджуюсь з Гецом. Мені видається, що існує значна різниця між обговоренням, яке можливе завжди тільки як групове, та дослідженням, яке може бути як одноосібним, так і колективним. Можливо, зететична несправедливість існує як виразно окрема несправедливість, але в цьому випадку її необхідно відокремити від партисипаторної та внесенневої несправедливостей. Оскільки наразі такої розробки немає і вона виходить за межі мого власного дослідження, я вважаю достатнім лише вказати на потенційну можливість розрізнення епістемічних і зететичних несправедливостей.

Висновки до другого розділу

У другому розділі я детально виклала теорію епістемічної несправедливості Фрикер, яка визначає три види несправедливостей щодо мовців (свідченнєву, превентивну свідченнєву та герменевтичну). Я вказала на дискусію щодо природи суто епістемічної шкоди. Природа епістемічної несправедливості здебільшого розуміється або як несправедливий розподіл епістемічних благ у суспільстві (дистрибутивна), або як кривда, завдана людині як знавиці (дискримінаційна). Теорія Фрикер спирається на другий підхід. Було визначено ключові для теорії епістемічної несправедливості Фрикер поняття: влада ідентичності, упередження, брак і надлишок довіри, спільні герменевтичні ресурси, свідченнєва та герменевтична несправедливості, свідченнєва та герменевтична справедливості.

Було розглянуто концепти епістемічної несправедливості як способи осягнення феномену епістемічної несправедливості. Запропонована Фрикер модель свідченнєвої та герменевтичної несправедливостей виявляється зручною, але водночас недостатньо чітко окресленою. Дослідники, що прагнуть поглибити аналіз епістемічних несправедливостей займаються розробкою нових теоретичних фреймворків для розв'язання власних задач. Для представлення їх доробків я використала модель Полгауз-молодшої як спосіб змалювання спектру аспектів вивчення епістемічної несправедливості.

Я також запропонувала новий спосіб групування концептуалізацій феномену епістемічної несправедливості, основою якого є визначення тої сфери епістемічних практик, в яких епістемічна несправедливість «прагне» панувати.

Розділ III. Окремі випадки застосування поняття епістемічних несправедливостей

Третій розділ буде присвячено аналізу випадків (case studies) епістемічних несправедливостей у дійсності. Хоча я і запропоную огляд деяких розвідок та прикладів «класичної» свідченневої несправедливості, розпочавши з мистецьких прикладів Фрикера, та він буде поверховим і побіжним. В рамках цієї роботи цікавішими виявляються комплексні випадки, в яких взаємно перетинаються різні види несправедливостей, та партикулярії, в яких йдеться про конкретні прояви несправедливостей, які могли б залишитись непоміченими. І для тих, і для інших характерним буде напрямок думки від реальних епістемічних практик та взаємодій до теоретизування, а не навпаки.

Свідченнева несправедливість

Фрикер розглядала два «центральні» випадки свідченневої несправедливості [Fricker 2007]. Перший із них — це епізод фільму «Талановитий містер Ріплі» з Гербертом Грінліфом та Мардж Шервуд. Дія відбувається під час обговорення вбивства сина Герберта, який був нареченим Мардж. Мардж намагається висловити своє переконання, що вбивцею є гаданий друг сім'ї Том Ріплі. Однак Грінліф змушує замовкнути Шервуд, говорячи: «Мардж, є жіноча інтуїція, а проте ж існують факти». Фрикер аналізує цей випадок як класичний приклад використання влади ідентичності Грінліфа qua чоловіка проти Шервуд qua знавиці внаслідок дії негативного упередження щодо жінок та їхніх здібностей до пізнання, що змусила його знизити рівень довіри до Шервуд настільки, що він повністю відкинув її свідчення. Шервуд, втім, мала рацію⁵⁶. Цей епізод виявляється не одиничним, зрештою Шервуд фактично перетворюється на таку людину, якою її вважають: істеричну, нездатну до повноцінного висловлення власних думок,

⁵⁶ Фрикер не вказує на те, чи було б це проявом несправедливості, якби Шервуд дійсно помилялась, і було б можливо виправдати судження Грінфілда як засноване на надійних підставах. Про цей недолік теорії вже було сказано раніше.

що спирається виключно на інтуїцію, нездатну контролювати власні емоції [Ibid, p. 88]. Це стає типовим випадком пророцтва, що себе здійснює (self-fulfilling prophecy), — зрештою саме таким є механізм соціального конструювання. Проте Фрикер визнає Грінліфа невинним: виною всьому, на її думку, є упередження, які були типові для спільноти 1950-х років.

Другим «центральною» випадком свідченневої несправедливості для Фрикера стає епізод із роману «Вбити пересмішника» Гарпер Лі, а саме суд над Томом Робінсоном. Цей випадок авторка розглядає детальніше [Ibid, p. 23-29]. Тома Робінсона, чорного юнака з інвалідністю, звинувачують у згвалтуванні, якого він не чинив. Перебіг судового засідання, на думку Фрикера, явно демонструє боротьбу між силою доказів, які перед ними, та силою расових упереджень. Цей випадок Фрикер розглядає як екстремальний. Журі піддається впливу упереджень і виявляється нездатним побачити у Томі щось інше, ніж «брехливого негра» [Ibid, p. 23]. Зрештою журі не виконує свого епістемічного обов'язку: повірити Тому. Особливістю цього випадку є систематичність несправедливості [Ibid, p. 27], яку дієвець зазнає. Фрикер обирає упередження щодо ідентичності (identity prejudice) як маркер подібних несправедливостей (згодом визначених як дискримінаційні).

Однак якщо Фрикер вибудовує свою теорію свідченневої несправедливості довкола цих двох випадків, інші дослідники (як-от Ю Лі, Люсьєн Спенсер, Ієн Кід, Карен Йонгсма) застосували її теорію свідченневої несправедливості в готовому вигляді (або адаптували для власних потреб якусь із її версій) для аналізу випадків нерівності в реальному житті. Я не зможу перерахувати тут всі сфери, в яких поняття свідченневої несправедливості знайшло своє застосування, і всіх дослідників, які в них працюють. З урахуванням обмежень цієї роботи, я пропоную поглянути на застосовчі дослідження випадків свідченневої несправедливості та покращити розуміння цього феномену за допомогою аналізу двох кейсів.

Кейс 1. Філолог у київському виші

«Чоловік-філолог або не філолог, або не чоловік» — єдиний хлопець у групі студентів-філологів неодноразову чув цю фразу протягом чотирьох років навчання на бакалавраті. Очевидно, що йдеться про дискримінацію за ознакою статі. Втім, мовиці, яким ця фраза належала, знали про існування філологів-чоловіків, бо самі розповідали про них та їх досягнення на лекціях та й у своїх статтях покликалися на них частіше, ніж на жінок. То про що саме вони говорили, промовляючи її?

На мою думку, мовиці мали на увазі те, що цей студент сприйматиметься ними *або* як чоловік, *або* як філолог. Якщо знання, яке він пропонуватиме, ідентифікуватиметься як таке, що належить чоловікові, то воно відкидатиметься як непрофесійне. Оскільки йому не йшлося про відмову від своєї ідентичності *qua* чоловіка, а право визначати, *хто* до них мовить, належало сприймачкам, то свідчення цього хлопця завжди могли бути проігноровані — і часто так і відбувалось. Викладачки використовували (свідомо чи ні) владу своєї ідентичності як науковиць, як респектабельних членкинь спільноти, як старших та досвідченіших людей, аби знецінювати свідчення парубка. Неясно, чи стояла за цим певна мета. Можливо, вони щиро прагнули мотивувати його докладати більше зусиль до навчання або частіше нагадувати про свою маскулітність, допомагаючи носити стільці чи парти. Втім, можливо, це відбувалось абсолютно бездумно, просто тому, що *так заведено*, бо якимось чином у тій спільноті було сформовано негативний стереотип щодо молодиків, які прагнуть здобути філологічну освіту — тоді йдеться про проблеми в на рівні системи та інститутів освіти України, які уможливають подібні ситуації.

Герой цієї оповідки постійно ставав жертвою свідченневої несправедливості у стінах університету. Так трапляється і з багатьма іншими хлопцями у стереотипно «жіночих» професійних практиках (і навпаки). З часом в нього з'явилися захисні реакції: знаючи, що його відповідь буде знецінена, він перестав відповідати. Замість цього він жартував і фліртував,

виступаючи як соціальний тип — чоловік, а не як знавець. Цей випадок можна класифікувати як свідченнєву несправедливість у формативному домені. Залишилось сказати лише про вторинні наслідки та кумулятивний ефект несправедливості: найвагомішим можна вважати те, що наш філолог закономірно не захотів продовжити навчання на магістратурі.

Одна з його одногрупниць прокоментувала цю ситуацію так: «Але хіба він хотів вчитись?». Спотворений образ хлопця в уяві філологинь (як викладачок, так і одногрупниць) призвів і до того, що ніхто з них *не помітив* несправедливості, що відбулась. Стереотипізовані виображення моделі «справжньої чоловічої поведінки» також забезпечили те, що він не став подавати скаргу адміністрації. Якщо йому це спадало на думку, то тоді матимемо ще й випадок придушення свідчення. Якщо ні, тоді йдеться про герменевтичну несправедливість, викликану герменевтичною прогалиною, яка не дала йому уявити подібний розвиток подій та інтерпретувати події таким чином.

Кейс 2. Примусова госпіталізація монахині

Геві Карел та Іен Джеймс Кід стверджували, що люди з фізичними хворобами є вразливішими до свідченнєвої несправедливості, ніж здорові люди⁵⁷. Втім, виявляється, що люди з ментальними розладами ризикують натрапити на свідченнєву несправедливість *ще* більше. У пізнішій статті Пол Кринстон (разом з Карелом та Кідом) пов'язують це із: 1) проблемами, які асоціюються з або викликані ментальними розладами; 2) тим, що медичний персонал схильний надавати більшу вагу об'єктивним доказам, а не свідченням пацієнтів; 3) засиллям негативних стереотипів щодо психіатричних хвороб⁵⁸.

Там само дослідники наводять наступний приклад свідченнєвої несправедливості. Історія оповідає про випадок жінки 50 з гаком років, що

⁵⁷ Carel, H., Kidd, I. J., (2014). Epistemic injustice in healthcare: a philosophical analysis. *Med Health Care. Philos.* 17, 529-40.

⁵⁸ Crichton, P. Carel, H., Kidd, I. J., (2017). Epistemic Injustice in psychiatry. *BJPsych Bulletin*, 41, 65-70.

раніше була монахиною. Поліція сконтактувала з працівниками психіатричної клініки щодо примусової госпіталізації. Жінку було госпіталізовано. Причина: пошкодження її будинку від диму (але не від вогню). Пацієнтка пояснювала, що роками палила ладан, аби злі духи тримались якомога далі від її оселі. Протягом тижня у клініці вона жодного разу не намагалась відганяти духів чи розвести вогонь та не проявляла жодних симптомів захворювання. Зрештою медичний трибунал визнав, що її переконання щодо злих духів узгоджуються з її релігійною вірою, що вона не є психічно хворою — і з неї зняли обов'язок до перебування в клініці.

Свідчення людей з ментальними хворобами часто відкидається як ненадійне, неважливе або просто таке, що не заслуговує на довіру. Їм постійно відмовляють у здатності правильно описати свій стан, відчуття або думки. Знаючи про це, люди, що вже мали нагоду познайомитись з приладами системи психіатричного лікування, згодом уникають того, щоб розповісти про симптоми ментальних розладів, аби уникнути примусового лікування⁵⁹.

Такі й подібні випадки свідченневої несправедливості важко простежити та довести, а проте їх наслідки є дуже суттєвими. Подібний досвід підважує суб'єктність людини та травмує її (що не може позитивно впливати на перебіг психічного захворювання), а також негативно впливає як на її довіру до медичної системи та готовність звертатись за допомогою, так і на перебіг лікування та діагностування взагалі.

Навмисне невігластво

Про навмисне невігластво йшлося раніше (див. 2 розділ), а проте ще треба зробити наступну заувагу. Може здатись, що навмисне невігластво саме по собі, в ізольованому випадку, не мало б чинити несправедливості, бо позірно видається особистою справою дієвиці. Однак зважаючи на соціальну природу знання та включеність людей в соціум, видається неймовірним, що навмисне невігластво людини ніколи не проявиться та не вплине на інших,

⁵⁹ Там само.

нарешті зреалізувавшись. Я розгляну два випадки, в яких навмисне невігластво постає як надійне свідоме невігластво, що принципово унеможлиблює обізнаність, а його основним механізмом є самообман.

Кейс 3. Теоретизування у рамках білого фемінізму

Нора Беренстин проаналізувала те, як Фрикер подає герменевтичну несправедливість [Berenstain 2020], аби продемонструвати типові для білого фемінізму риси газлайтингу. Мене її аналіз цікавить як викриття навмисного невігластва Фрикер. Так, Беренстин зауважує те, що Фрикер оминула увагою активізм чорних феміністок, які неймовірно багато працювали для визнання сексуального харасменту на юридичному рівні, будучи зокрема серед перших, хто звернувся до суду зі справами щодо сексуального харасменту. Дійсно, Фрикер фокусує увагу виключно на активізмі епістемічного спротиву Корнельських білих феміністок. Таким чином Фрикер ігнорує кольорових жінок як творчинь знання та забуває про їхню роль у формуванні поняття сексуального харасменту, яке згодом входить у спільні герменевтичні ресурси багатьох епістемічних спільнот.

Беренстин наводить переконливі докази того, що цей випадок є саме навмисним невіглаством. Так, Фрикер розповідає історію Карміти Вуд, яка завдяки феміністичній спільноті змогла концептуалізувати власний досвід та адекватно артикулювати його⁶⁰. Ця оповідка запозичена нею з книги Сюзен Браунмілер,⁶¹ але в цій книзі *також* йдеться про те, що прозорливість Чорних жінок щодо необхідності концептуалізації феномену сексуального харасменту та вибудови системи юридичної відповідальності за нього має не випадковий характер та пов'язана з соціальними умовами їх життів. Ба більше, йдеться про це в секції між двома фрагментами, які Фрикер цитує [Fricker 2007, 152-153]. Беренстин визначає це як прояв практики *стратегічного забування* (strategic

⁶⁰ Докладніше про цей випадок див. Розділ 2.

⁶¹ Brownmiller, S., (1999). *In our time: memoir of a revolution*. New York: Dial Press.

forgetting), що була описана Томкінс⁶². Дуже зручно «випадково» забувати про деякі «деталі», аби «губити» покликання на роботи кольорових жінок, інтелектуальні здобутки корінних народів тощо.

Як це можливо? Лінда Мартин Алкоф (Linda Martin Alcoff), спираючись на теорію расового договору Мілза (1997), пропонує наступний, т. зв. структурний аргумент [Alcoff 2007]:

1. Однією з основних рис опресивних суспільств є те, що вони не вважають себе опресивними. Тому в них панує уявлення про їх світоустрій як справедливий чи принаймні найкращий з можливих.
2. Дуже ймовірно, що цей образ несправедливого устрою як справедливого щодня зустрічатиметься з видимими контрдоказами.
3. Тому когнітивні норми оцінки дійсності будуть такими, що допускають (або ж підтримують) відкидання цих доказів заради стабільності панівного світогляду.

Цю тезу підтримує факт появи таких термінів як «секс без отриманої згоди» (nonconsensual sex) та «зворотний расизм» (reverse racism), про які пише Ніколь Дюляр [Nicole Dular forthcoming]. Насправді мало б бути очевидним, що «секс без отриманої згоди» — це за визначенням не секс, а зґвалтування. Щодо «зворотного расизму» Дюляр наводить приголомшливу статистику: у «зворотний расизм» вірить вдвічі більше білих американців (14%), аніж у звичайний расизм (6%). Такі поняття з'являються як дублі, евфемізми, їх метою стає приховування та переформатування реальності, повернення епістемічної системи до попередньої стабільної версії, так би мовити. Дюляр вважає такі випадки проявом епістемічної несправедливості, яку вона називає *герменевтичним надлишком* (hermeneutical excess), а їх причиною вважає не герменевтичну маргіналізацію, а герменевтичне панування (hermeneutical domination) [Ibid]. Проблема расизму підводить нас до наступного випадку.

⁶² Tompkins, K. W., (2016). Sep 13 2016. We aren't here to learn what we already know. Avidly: A channel of the Los Angeles Review of Books. <http://avidly.lareviewofbooks.org/2016/09/13/we-arent-here-to-learn-what-we-know-we-already-know/>

Кейс 4. Black Lives Matter (Чорні життя важать)

Протести проти поліційної жорстокості та системного расизму в США привернули увагу світу до проблеми, що існує в країні десятки років. Рух BLM (Black Lives Matter) виступив з вимогою до білих людей, аби ті відмовились від свого комфортного епістемічного життя, сповненого навмисного невігластва щодо расизму (а також інших форм несправедливості, які панують в США сьогодні). Брітні Купер пише про це так:

«Нездатність бачити чорних як людей, як вразливих людей, як дітей, як людей, гідних захисту, — це епістемологічна проблема, проблема фреймворків, проблема того, як наші досвіди формують нас самих і те, що ми здатні й не здатні знати. Обмеження наших фреймворків підсилюються навмисним невіглаством та відсутністю емпатії»⁶³.

Купер йдеться про прогалину між знанням чорних і білих про найрізноманітніші сфери життя в США: від судової системи (яка є несправедливою щодо чорних, але білі цього не помічають) до системи освіти (яка сприяє успіху білих і заважає кольоровим, але це усвідомлюють тільки останні):

«Через [...] цю епістемологічну проблему білі вважають протести чорних абсолютно, безмежно нерозсудливими у світлі наявних “доказів”. Багато з них ніколи не зупинялись, щоб задуматись над тим фактом, що “розум” та “докази” не є расово-нейтральними поняттями»⁶⁴.

Ситуація стає ще безнадійнішою, коли йдеться про перетин кількох характеристик, що роблять чорну людину відмінною від «універсального білого чоловіка»: її гендер, її тіло, її сексуальність, її матеріальне забезпечення тощо — роблять її досвіди непомітними для панівних епістемічних груп. Можливо, визнати цей стан речей істинним настільки психологічно важко, — бо йдеться і про визнання поразки, і про необхідність діяти та змінювати статус кво, і про відповідальність та подекуди власну провину, — що білі

⁶³ Cooper, B. (2014). «White America's Scary Delusion: Why Its Sense of Black Humanity Is So Skewed.» Salon.com, December 3. Retrieved 10.02.23 from https://www.salon.com/2014/12/03/white_americas_scary_delusion_why_violence_is_at_the_core_of_whiteness/

⁶⁴ Там само.

американці відмовляються від пізнання — і свідомо обирають невігластво. Але важливо, що причини не можуть бути виключно психологічними, оскільки тоді можна було б очікувати зміни в поведінці більшої кількості людей. Схоже, ще однією причиною є сам епістемічний фреймворк, в якому існує біла спільнота, і який фактично продовжує існування расової сегрегації⁶⁵.

Отож йдеться про ситуацію, в якій маргіналізована герменевтично та соціально спільнота має концептуалізоване знання, але не може переконати ситуйованих домінантно дієвців навіть не в його істинності, а в потребі використання цих понять, які насправді могли б допомогти їм краще зрозуміти і маргіналізованих знавців, і світ в цілому. Саме такі ситуації Полгауз подає як навмисне герменевтичне невігластво [Pohlhaus, 2012]. Цікаво, що вона використовує для ілюстрації дії цієї несправедливості випадок Тома Робінсона, один із «центральных» випадків Фрикер. Вона демонструє, що журі засуджує Тома не тому, що має певні труднощі з тим, щоб йому повірити, і не тому, в термінах Фрикер, що схибало і не скоригувало свою оцінку рівня довіри до мовця з урахуванням існування негативних упереджень. На думку Полгауз журі пристало на таку позицію тому, що воно використовує епістемічні ресурси, які не дозволяють свідченню Робінсона бути зрозумілим (*intelligible*). Я погоджуюсь з нею і думаю, що аналіз Полгауз підтверджує мою тезу про переплетення структурних та транзактних вимірів несправедливості, а також різних епістемічних несправедливостей поміж собою.

Газлайтинг

Термін газлайтинг, слово 2022 року за версією словника *Merriam Webster*, свого часу було запозичено з фільму «Gaslight» 1944 року. За сюжетом фільму Грегорі намагається заволодіти грошима своєї дружини Поли, переконуючи її (та інших) у тому, що вона несповна розуму. Газлайтинг — це форма маніпуляції та різновид епістемічного насилля, метою якого є

⁶⁵ Про це див. фундаментальну роботу Anderson, E. (2010). *The Imperative of Integration*. Princeton University Press. Також огляд та інтерпретацію в Medina 2013.

підваження впевненості дієвця або дієвців у власних пізнавальних здібностях. Метою газлайтингу є унеможливлення ситуації, в якій скривджений дієвець утримує певне знання та/або усвідомлює його як знання. Наприклад, Грегорі переконував Полу в тому, що вона не *пам'ятає* власних дій, не *здатна відрізнити* реальність від уяви тощо, — тобто йдеться про плекання в дієвцеві не сумнівів в його переконаннях, а в його здатності до їх формування. Газлайтинг від початку розумівся як різновид ментального, здебільшого когнітивного, насилля, але перенесення індивідуально-психологічного феномену (дієвець — дієвець) на соціально-груповий рівень (соціальна група — дієвець) дозволяє говорити про структурні та транзактні прояви одного і того самого явища. Так, про структурний газлайтинг (*structural gaslighting*) йдеться Беренстин, Полгауз, Руїс та іншим⁶⁶. Беренстин використовує поняття для опису будь-якої структурної діяльності, що спрямована на приховання не випадкових зв'язків між системами пригноблення та типовою шкодою, яку вони чинять та роблять чинною [Berenstain 2020]. Найчастіше «структурну діяльність» вона розуміє як роботу з концептуалізації дійсності.

Різновидами газлайтингу є расовий газлайтинг, газлайтинг в медицині тощо. Варто також вказати, що Руїс також запропонувала термін «культурний газлайтинг». Вона розширила значення терміна «газлайтинг», що стосується тільки окремих індивідів як жертв, до явища, яке впливає на стосунки між групами дієвців та інституційні стосунки (соціальна група — соціальна група). Культурним газлайтингом Руїс називає техніки насилля, а саме види ментальної наруги (*mental abuse*) у колоніальних спільнотах, де одна культура (а не окрема дієвиця) підриває впевненість та стабільність іншої культури, змушуючи віктимізовану спільноту сумніватись у власному глузді та переконаннях [Ruíz 2022].

⁶⁶ Див., напр., Abramson, K. (2014). Turning Up the Lights on Gaslighting. *Philosophical Perspectives*, 28, Ethics; Ruíz, E. (2014). Musing: Spectral Phenomenologies: Dwelling Poetically in Professional Philosophy, *Hypatia*, 29(1), а також доповіді *Gaslighting and Epistemic Injustice Conference 2017* року, які вийшли у спеціальній секції журналу *Hypatia*, 35(4), 2020. Там само Полгауз розробляє поняття *епістемічного* газлайтингу, однак мені цей акцент видається зайвим. Схоже, будь-який випадок газлайтингу відбувається у сфері когнітивного.

Кейс 5. Акушерське насильство

Акушерське насильство (obstetric violence, також зустріч. гінекологічне насилля) — це апропріація або колонізація тіл породіль медичним персоналом, що проявляється і в ненаданні допомоги, коли вона потрібна, і в застосуванні медичного втручання, коли в ньому немає потреби, та спричиняє втрату автономності та суб'єктності породілля⁶⁷.

Сара Коен Шабот (Sara Cohen Shabot) описує різницю між газлайтингом та заниженим рівнем довіри до слів мовиці так⁶⁸:

«Одна справа знати, що нашим досвідам не вірять, але бути переконаними, що ми *насправді* помиляємось, перебільшуємо, що ми божевільні чи навіть нездатні до слухних суджень, — це найефективніша форма пригноблення» (*курсив мій*).

Шабот досліджує акушерське насильство щодо породіль крізь призму власного досвіду. Вона наводить випадок, в якому бачить прояв газлайтингу. На сьомому тижні вагітності Шабот почала кровоточити, тому звернулась до гінекологині, яка спочатку видалась їй привітною. Після короткої розмови докторка зробила ультразвукове дослідження та впевнено заявила, що плоду чотири тижні й з ним все чудово, а серцебиття немає, оскільки на четвертому тижні розвитку його ще неможливо зафіксувати. Шабот знову намагається пояснити гінекологині, що вона на сьомому тижні вагітності, а не на четвертому. Далі відбувається наступний діалог

« — Але ж ви насправді не можете *точно* знати, коли завагітніли, хіба ні?

— Направду я знаю точну дату, — я відповіла.

— Але ви не можете знати *напевно*, — продовжила вона.

— Але я впевнена, що можу: я чітко відчуваю овуляцію, а ще я використала набір для передбачення її настання.

— Що ж, це не те, що я бачу на УЗД. [...]

⁶⁷ Я спираюсь тут на D'Gregorio, R. P., (2010). Obstetric Violence: A New Legal Term Introduced in Venezuela, Int J. Gynaecol Obstet, 111(3), 201-202. (цит. за Chadwick, R. (2020). Practices of silencing: Birth, Marginality and Epistemic Violence. In Camilla Pickles and Jonathan Herring (Eds.) Childbirth, Vulnerability and Law. London, New York: Routledge). Та, власне, на щойно згадану роботу Chadwick 2020.

⁶⁸ Shabot, S. C., (2020). 'Amigas, sisters: we're being gaslighted'. Obstetric violence and epistemic injustice. In Camilla Pickles and Jonathan Herring (Eds.) Childbirth, Vulnerability and Law. London, New York: Routledge. (pp. 14-29)

— Ви просто не вірите мені, зовсім не вірите мені, так? — у відчай я спробувала звернутись до неї востаннє. Вона використала свою останню зброю, зверхньо сказавши:

— Що ж, ми не можемо базувати діагноз на вашій інтуїції, чи не так?

І тоді я заткнулась»⁶⁹.

Цей випадок може здатись типовим прикладом прояву транзактної свідченневої несправедливості щодо породіллі, адже її свідчення щодо власного здоров'я відкидається через занижений рівень довіри, ймовірно викликаний упередженнями докторки в комплексі з її самовпевненістю. Проте різниця полягає в тому, що вона не лише знехтувала знанням Шабот, а також прагнула переконати її саму в неспроможності до адекватної оцінки дійсності. Насправді те саме відбувається у випадку з Мардж Шервуд та Гербертом Грінліфом, з якого починає виклад щодо свідченневої несправедливості Фрикер (2007). Обидва випадки насправді виявляються газлайтингом, оскільки свідомою метою кривдниці та кривдника є переконати дієвиць в тому, що їм не варто довіряти власним переконанням. Обидві — і Шабот, і Шервуд — впадають у відчай від реакції сприймачів. Шабот описує, як почала сумніватись, повернувшись додому: «Я відчувала, що не впевнена, що знаю взагалі будь-що. Врешті-решт я подумала, що було б добре, якби вона мала рацію, і можливо вона була права, і зрештою як я *насправді* можу знати?»⁷⁰.

Часто газлайтинг на міжособистісному рівні виникає саме в подібних обставинах: друзі, союзники, привітні незнайомці та емпатичні лікарки знецінюють знання дієвиці й з найкращими намірами намагаються переконати її не тільки в тому, що вона схибилла у процесі пізнання, а в тому, що сам цей епістемічний процес відбувається в ній неправильно. Доведений до логічного завершення, агентний газлайтинг призводить до *герменевтичної смерті*, за формою він є подібним до транзактної свідченневої несправедливості, а серед його методів виявляються і суто епістемічні, як-от інтелектуальне стирання

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Там само.

або тлумлення, так і інші, як-от присоромлення, знецінення, залякування, мікроагресія, ізоляція тощо. Джеремі Вандерер (2017) позначає подібні випадки терміном «свідченнєва зрада» (testimonial betrayal). На мою думку, навіть на міжособистісному рівні підстави поведінки кривдниць знаходяться у структурних та інституційних вимірах. Так, Анна Петровська, голова громадської правозахисної організації «Природні права Україна» вважає причиною акушерського насильства те, «що лікарі вважають себе досвідченішими й розумнішими, а жінка в їхніх очах не здатна оцінити всі медичні нюанси та перебуває на нижчому рівні»⁷¹. Про подібні причини говорить і Євгенія Кубах, співзасновниця ГО «Природні права Україна»:

«Чому вони це роблять? Мені це важко сказати. Це *вважається прийнятним, є практика, що всі в медичному закладі так роблять* — не висловлюють поваги до жінки, дозволяють собі психологічний тиск, погрози. Це не покращує результат пологів, жінка отримує реальний психологічний дискомфорт»⁷² (*курсив мій*).

Ускладнює ситуацію і прогалина в інтерпретативних ресурсах скривджених, яким складно розпізнати те, що щодо них чинять епістемічне (чи ні) насильство, — тобто герменевтична несправедливість. Отже, епістемологічні системи, характерні для західних суспільств, забезпечують умови, в яких частина знавців переконані, що знають *краще* за інших, а поза тим наділені правом не враховувати думку тих, хто знає *гірше*.

Інтелектуальне стирання

Інтелектуальне стирання (intellectual erasure, також епістемічне стирання, epistemic erasure) — це практика недопущення певних типів знань, епістемічних практик та знавців до участі та визнання у панівних епістемічних системах⁷³. Вона часто проявляється як те, що знання певних спільнот та

⁷¹ Береза, Ю. (2021). «А як із чоловіками спати, то не боляче?»: Що робити з насильством в акушерстві й гінекології. *Повага*. Доступ отримано 17.02.2023: <https://povaha.org.ua/a-yak-iz-cholovikamy-spaty-to-ne-bolyache-shho-robyty-z-nasyilstvom-v-akusherstvi-j-ginekologiyi/>

⁷² Акушерське насилля: що варто знати і як протидіяти. Інтерв'ю на Громадському радіо. Доступ отримано 17.02.2023: <https://hromadske.radio/publications/akushers-ke-nasyllia-shcho-var-to-znaty-i-iak-protydiiaty>

⁷³ Див. Соррер 2017, а також Сідорова, С.Д., (в друці). Епістемології панування. Збірник тез XV міжнародної наукової конференції «Філософія: нове покоління». Київ, НАУКМА.

знавців (як-от корінних народів, позбавлених волі, кольорових людей, бідних людей, людей без освіти тощо) не визнаються. Механіку інтелектуального стирання як різновиду епістемічної несправедливості я пропоную розглянути на основі наступного прикладу.

Кейс 6. Інтелектуальне стирання жіночого письма

Джоанна Рус (Joanna Russ) у своїй книзі *How to Suppress Women's Writing, Як подолати жіноче письменництво*, на основі історії англосовітської літератури визначає способи, якими можна відвадити жінок від писання. Я дозволю собі проілюструвати її перелік [Russ 1983] деякими прикладами з історії української та французької літератур:

1. *Заборони* (prohibitions), як формальні, так і неформальні: знеохочення, відсутність доступу до освіти, відсутність часу, недоступність матеріалів тощо. Марія Хіміч каже: «Авторка, задовбана «першою» і «другою» змінами, просто не має часу писати. Може, у деяких письменниць є самовіддані чоловіки, які беруть на себе варіння борщів і догляд за дітьми, щоб кохана могла в цей час написати поему. Шкода, але таких жінок у реальності я ніколи не зустрічала», — і радить «взяти декретну відпустку»⁷⁴.
2. *Лиха віра* (bad faith, букв. переклад Сартрового поняття *la mauvaise foi*): самообман сприймачів, що працює як техніка навмисного невігластва, яке забезпечує стабільність несправедливих структур. Так, перекладач «Другої статі» Симони де Бовуар англійською мовою, Говард Паршлі (Howard M. Parshley), дозволив собі «покращити текст» письменниці: він видалив понад 10 % тексту, включно з половиною глави в одному з випадків. Він також «загубив» імена 78 жінок. Про це написала Маргарет Саймонс у 1983 році, за 30 років після виходу перекладу⁷⁵. Але

⁷⁴ Жінка в мистецтві: творити VS бути музою. (2016). Доступ отримано 10.02.2023: <https://povaha.org.ua/zhinka-v-mystetstvi-tvoryty-vs-butiy-muzoyu/>

⁷⁵ Simons, M. A. (1983). The silencing of Simone de Beauvoir: Guess what's missing from the *Second sex*. *Women's Studies International Forum*, 6(5), 559-564.

цей переклад залишався єдиним перекладом «Другої статі» англійською мовою аж до 2011, коли його нарешті переклали без скорочень Констанс Борд (Constance Borde) та Шейла Маловані-Шевальє (Sheila Malovany-Chevallier). Лихою вірою тут можна вважати не тільки самовільну обробку тексту перекладачем, а й те, що це не вважалося власнику прав на твір достатньою підставою для видання нового перекладу⁷⁶.

3. *Заперечення дієвості* (denial of agency) може виявлятися у кілька різних способів:
 - a. «жінки нездатні до письма, отже, текст написав чоловік» (щодо цього і 4 п. пригадується класичний випадок з історії української літератури: оцінка критиками творчості Марко Вовчок);
 - b. «це говорить чоловік всередині неї» (e.g. ставлення Івана Франка до Лесі Українки, який називав її «чи не єдиним мужчиною в нашому письменстві»);
 - c. «це написала не жінка, бо цей автор — *більший за жінку*»: авторка не є жінкою, бо їй вдалось написати щось універсально значуще, тож її визнано людиною, а «всім відомо», що універсальна людина — це чоловік; *навіщо ж обмежувати* творчість авторки, вказуючи на неважливий факт її належності до жіноцтва?
4. *Забруднення дієвості* (pollution of agency): авторство жінки визнається, натомість їй закидається те, що їй не слід було писати (взагалі, саме таким чином, на цю тему абощо), бо вона (та її робота) тепер нечеснотливі, смішні, ненормальні... Віталій Квітка так оцінює «Польові дослідження українського сексу» Оксани Забужко: «Ще одне «на жаль» стосується того, що саме такий твір [ПДУС] став візитівкою України: світ дізнається про Україну не через книжку переможного національного епосу, яким постане етнос аж у 2004 та 2014 роках, а через приниження та сповідь інтелектуала, цього разу письменниці», —

⁷⁶ Moi, T. (2002). While we wait: The English translation of *The Second Sex*. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 27(4), 1005–1035.

а далі: «Ні, ПДУС є передовсім щемливою оповіддю про доньку, батько якої тривожно курить і курить, розглядаючи невидючим оком сіру стіну навпроти в очікуванні арешту. І це відчуття тривоги за батька, за Батьківщину – пріоритетне, скільки б велика українська письменниця сучасності його від нас не приховувала»⁷⁷.

5. *Подвійні стандарти оцінки змісту* (double standard of content): «жінка не могла цього написати, тому вона написала не *це*» — зміст роботи та вона сама хибно інтерпретуються: авторський стиль стає ознакою граматичної несправності, невідомі критику-чоловіку досвіди сприймаються як принципово незрозумілі (unintelligible) тощо. Наприклад, ось що Соломія Павличко пише про критичну відповідь Іздрика на її статтю: «Іздрик твердить, що фемінізм — це нісенітниця, хоча визнає, що з моєї статті не досить добре зрозумів суть явища. Звичайно, було б краще, якби для дискусії, окрім моєї статті, Іздрик прочитав деякі значно фундаментальніші тексти фемінізму...»⁷⁸.
6. *Хибна категоризація* (false categorization): героїчна фентезійна історія обов'язково подається як історія для підлітків або історія про кохання, філософський текст — як художній або як особистий щоденник тощо. Іноді така категоризація виявляється інтерналізованою. Так, Бовуар неодноразово визначала себе не як філософиню, а як письменницю. В одному інтерв'ю вона сказала: «Сартр філософ, а я — ні [...] На рівні філософії на мене вплинув Сартр. Очевидно, що я на нього не могла вплинути, бо не займалась філософією»⁷⁹. Сьогодні, я сподіваюсь, вже ніхто не має сумнівів у тому, що Бовуар була філософинею;
7. *Ізоляція* (isolation): випадок написання визнається, але подається як виключний та унікальний, одиничний — вона написала, але лише одну

⁷⁷ Квітка, В., (2020). Чи все ще засмажене курча щасливіше од живого? *Український інтерес*. Доступ отримано 10.02.2023: <https://uain.press/articles/chy-vse-shhe-zasmazhene-kurcha-shhaslyvishe-od-zhyvogo-1188217>

⁷⁸ Павличко, С. (2002[1998]). Ще раз про свободу і рівноправ'я та інші «нісенітниця». У В. Агеєва (уп.), (2002). *Фемінізм*. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи». (сс. 177-179)

⁷⁹ Simons, M. A., (1986). Beauvoir and Sartre: The Philosophical Relationship. *Yale French Studies*, 72, 165-179.

роботу, чи лише ця робота є цінною, чи ця робота цінна, але лише обмежено, наприклад, як приклад *жіночої* прози. Так, укладач антології вибраної української прози та есеїстики «Приватна колекція». Василь Габор включив до першого тому лише чотирьох(!) жінок, був розкритикований — і видав «своєрідне доповнення» з творами жінок. Назва збірки — «Незнайома: Антологія української “жіночої” прози...». Як пише Біберова Ганна, назва, епіграф та передмова створюють двозначне враження: чи то укладач подає збірку як «псевдолітературу», забувши розібратись в тому, кому і чому авторки *незнайомі*, чи то хоча б не заперечує існування жіночого письма, але бере на *себе* завдання його «розшукати»⁸⁰;

8. *Аномальність* (anomalousness): виключення авторки з контексту та традицій, як наслідок — її маргіналізація, вона написала це, але вона *не вписується*;
9. *Відсутність моделей* (lack of models): відсутність зразків послаблює здатність жінок до орієнтування. Наприклад, Софія Яблонська була знаменитою репортеркою та документалісткою, що могла б стати зразком для наслідування для юнок, охочих побудувати журналістсько-письменницьку кар'єру. Однак вона була майже повністю забута після Другої світової війни⁸¹.

Ці 9 способів можна розділити на групи у різний спосіб. По-перше, впадає у вічі розрізнення антиципаторних та постфактуальних дій. Перші направлені на те, щоб зупинити настання реальності, в якій жінка писатиме. Другі пов'язані з тим, щоб не дати написаному бути проінтерпретованим, поміченим, стати впливовим тощо. По-друге, йдеться про чітку градацію: кожен наступний метод починає діяти тоді, коли попередній схибив (зі схеми

⁸⁰ Біберова, Г., (2006). Незнайомка чи ігнорована? Жіноча доля жіночої прози в Україні. *Слово і Час*, 11, 87-88.

⁸¹ Див., наприклад, Гнатюк, О. Жіноче обличчя українського модернізму. Доступ отримано 17.02.2023 <https://www.krytyka.com/ua/articles/zhinoche-oblychchya-ukrayinskoho-modernizmu>

вибивається тільки останній дев'ятий пункт, який є перехідним у цьому замкненому колі). Так, антиципаторні методи (9, 1, 2) намагаються перешкодити самому факту писання; методи, націлені на авторку *qua* жінку (3, 4), підважують її дієвість; методи, націлені на зміст роботи (5), знецінюють її; методи, спрямовані на виключення з контексту (6, 7, 8) забезпечують *post mortem* стирання з історії та канону.

Маємо, безумно, комплексний випадок, в якому перетинаються різні види несправедливостей, що належать і до формативного, і дистрибутивного, і дискримінаційного доменів. Показово, що хоча дослідження Рас вийшло друком 40 років тому, воно не дуже застаріло. Серед дієвих способів протидії інтелектуальному стиранню є *перепис* (*listing*). Наприклад, Купер [Cooper 2017] укладає списки імен кольорових жінок, аби відтворити історію їх ідей (інтелектуальна генеалогія) та шляхи їхніх життів (інтелектуальна географія). Її перепис свідчить не тільки про існування чорної феміністської думки, а і фіксує факт існування життів кольорових жінок як важливих та вартих уваги. Він не має на меті їх увічнення та скам'яніння, навпаки, перепис — це активна практика взаємодії із текстами та думками. Різні люди укладатимуть (і укладали) різні переписи, вони слугують і авторці для скерування її роботи, і читачкам — для орієнтації в просторі філософських думок⁸².

Висновки до третього розділу

Третій розділ є прикладною частиною цієї розвідки. В ньому на основі методу кейс-стаді я розглянула та проаналізувала 6 випадків проявів феномену епістемічних несправедливостей у реальному світі, а також побічно згадала два приклади з художньої літератури, використані Мірандою Фрикер. Я продемонструвала, що емпіричні випадки завжди виявляються складнішими за теоретичні моделі, бо їх часто не можна однозначно класифікувати як вияв лише одного різновиду епістемічної несправедливості, натомість епістемічні

⁸² Про це див. огляд на роботу Купер Warmack, A.D., (2018). Toward Respect: A Review of Brittney Cooper's Beyond Respectability: The Intellectual Thought of Race Women. *Journal of World Philosophies*, 3, 127-133.

несправедливості виявляються переплетеними (intertwined) і з іншими соціальними несправедливостями, і між собою.

Я намагалась продемонструвати, що епістемічні несправедливості уможливаються певними соціальними контекстами та політиками й самими епістемологічними системами на структурному рівні. Найяскравіше це проявляється у тих випадках, коли дієвиця змушена звертатись до обмеженої аудиторії, оскільки лише це коло осіб визначене соціумом як єдине, що здатне розв'язати її проблему. Наприклад, так трапляється тоді, коли дієвиця потребує медичної допомоги, а система традиційної чи доказової альтернативної медицини в її спільноті знищена чи знецінена. Дієвиця не має вибору, вона *мусить* звернутись до конкретної, інституційно визначеної та навченої групи людей, бо від цього буквально залежить її життя. І вся її подальша взаємодія є не тільки транзактною взаємодією з конкретними людьми, а й взаємодією з системами освіти, науки, медицини тощо, які своєю чергою засновані на конкретному епістемологічному фреймворку.

Висновки

У першому розділі я обґрунтувала методологічні засади для розвідок епістемічної несправедливості, а також здійснила огляд літератури. Було визначено, які загрози можуть поставати перед дослідженнями у галузі епістемічної несправедливості (полон аспекту, риторика начал, невизнання заслуг), також оглянуто небезпеки центрування досліджуваного поняття та маргіналізації альтернативних дискурсів і вузького тлумачення знання, ейблізму, класизму, виключення нелюдських тварин, орієнталізм та інших видів дискримінації. Я запропонувала способи уникнення цих загроз під час провадження власного дослідження, які не потребують структурних змін у суспільстві: 1) принцип визнання заслуг; 2) чеснота калейдоскопічної соціальної чутливості; 3) явно відкриті концептуальні структури; 4) чесноти інтелектуальної скромності, чесноті та відкритості; 5) саморефлексія на основі методів позиційної та інтерсекційної теорій. Ключовим тут є визнання обмежень епістемологічного фреймворку, в якому працює дослідник, якщо він прагне запобігти творенню «лихої магії».

Я застосувала статистичний та компаративний аналіз для оцінки гіпотези про вагомість поняття «епістемічна несправедливість» для сучасних англійських соціальної та феміністської епістемології, а також епістемології чеснот і вад. Гіпотезу було підтверджено. За допомогою якісного аналізу (аналіз дискурсу, філософсько-топологічний метод, методи візуалізації) я мапувала поняття епістемічної несправедливості на тлі філософських дискурсів. Я також розвідала походження понять епістемічної, свідченневої та герменевтичної несправедливостей. Ці та суміжні поняття, як-от тлумлення, епістемічне насильство тощо у 20 — на поч. 21 століття формувались у межах феміністської філософії, інтерсекційного аналізу, критичної расової теорії, епістемології та етики чеснот, пост- та деколоніальних студій, а також епістемології свідчення (epistemology of testimony).

Поняття епістемічної несправедливості (epistemic injustice), вперше використане Мірандою Фрикер у 1998 році у статті *Rational Authority and*

Social Power: Towards a Truly Social Epistemology, стало однією з центральних тем у ряді сучасних англомовних епістемологічних розвідок, зокрема у межах соціальних і феміністичних епістемологій та епістемологій чеснот і вад, а також у деяких міждисциплінарних та застосовчих дослідженнях. Поряд з поняттям епістемічної несправедливості з його стандартним поділом на свідченневу та герменевтичну несправедливість (*testimonial and hermeneutical injustices*) функціонують також і старші за нього поняття епістемічного насильства (*epistemic violence*), епістемічної справедливості (*epistemic justice*), епістемічного пригноблення (*epistemic oppression*), тлумлення (*silencing*) тощо, — які виникали здебільшого у теоретизуваннях чорних феміністок, деколоніальних студіях та у позиційній теорії. Епістемічна несправедливість постає як різновид епістемічного пригноблення, але з часом ці поняття починають функціонувати як синонімічні. Продемонстровано на основі конкретних кейсів, що явища епістемічної несправедливості та епістемічного пригноблення стають важливими для деколоніальних студій, критичної расової теорії, філософії інвалідності (*philosophy of disability*), біоетики, психології та психіатрії.

У другому розділі було продемонстровано, що епістемічна несправедливість — це загальне «парасолькове» поняття, до складу якого входять численні різноманітні прояви епістемічного пригноблення, як-то визначені ще Фрикер герменевтична та свідченнева несправедливість, але також і партисипаторна, внесеннева, зететична, антиципаторна, дискурсивна, формативна несправедливості та багато інших.

Не існує загальноприйнятої класифікації епістемічних несправедливостей. Ба більше, її поява, схоже, суперечила б духу епістемічної справедливості. Кількість віднайдених та концептуалізованих епістемічних несправедливостей продовжує збільшуватись, з'являються поняття герменевтичної смерті, навмисного невігластва, придушення та заглушення свідчення, герменевтичної поразки, епістемічна експлуатація тощо. Крізь призму епістемічної несправедливості переосмислюються попередні поняття

на позначення соціальних несправедливостей: епістемічна маргіналізація (маргіналізація), епістеміцид (геноцид), епістемічна об'єктивація (сексуальна об'єктивація), (епістемічний) газлайтинг тощо. У цій розвідці я запропонувала кілька способів для орієнтації в топографії розвідок епістемічних несправедливостей та їх різновидів, зокрема класифікацію підходів до розвідок Гейл Полгауз-молодшої, класифікацію різновидів епістемічних несправедливостей Геца, розподіл по темпорально-соціальнісним квадрантам Берналя, власну хмару тегів тематичних понять, а також власний розподіл несправедливостей по доменах, в яких вона проявляється. Перевагою запропонованого мною представлення є те, що воно не є класифікацією в класичному сенсі цього слова, натомість воно виявляє різні виміри, в яких епістемічна несправедливість може діяти та, як я це назвала раніше, «прагнути панування».

Розвідка явища епістемічної несправедливості почалась із дослідження ситуацій браку, нестачі, дефіциту довіри, знання та герменевтичних ресурсів (e.g. Fricker 2007; Medina 2011), однак з часом дослідниці та дослідники почали звертати увагу на їх надлишок. Так, наприклад, у соціальній епістемології уявлення про феномен незнання як брак знання трансформується у розуміння незнання як активної практики невігластва (e.g. Alcoff 2007, Pohlhaus 2012) і стає основою для ряду теорій епістемічного насилля (e.g. Dotson 2011). Починають розглядатись випадки *надлишку* довіри та герменевтичних ресурсів, свідчення, герменевтичного або інформаційного *перевантаження* (e.g. Bernal 2018, Dular forthcoming) тощо. Так само трансформується і розширюється погляд на основні форми знання та комунікації, до яких тепер включається не тільки пропозиційне знання та вербальна комунікація (e.g. Spencer 2023 про жестову комунікацію; Catala 2020 про метаепістемічну несправедливість в контексті пропозиційного знання). Розширилося і розуміння ролі спільних герменевтичних ресурсів (не тільки інтерпретація, а й продукування та приховування [Falbo 2022]).

У третьому розділі я використала інструменти, які надають досліджувані теорії, для демонстрації евристичного потенціалу теорій епістемічної несправедливості. Так, було проаналізовано 6 прикладних випадків, зокрема два випадки свідченневої несправедливості (кейс філолога у київському виші та кейс примусової госпіталізації монахині), два випадки навмисного невігластва (кейс теоретизування в рамках білого фемінізму та кейс BLM), випадок газлайтингу (кейс акушерського насильства) та випадок інтелектуального стирання (кейс жіночого письма). Завдяки цьому вдалося продемонструвати комплексність феноменів епістемічної несправедливості та складність їх однозначної класифікації, а також евристичний потенціал концептуалізацій епістемічної несправедливості для досягнення характерних досвідів участі в епістемічних практиках.

Було також виконано і додаткове завдання з укладання термінологічного словника перекладених понять. У Додаток 1 роботи увійшов словник зі 130 термінів англійською мовою та пропонованих українських відповідників.

Все ще мало дослідженим залишається питання епістемічних несправедливостей, вчинених не щодо мовців, а щодо сприймачів інформації, дієвців, що її оцінюють, чи третіх сторін. Перспективними залишаються застосовчі дослідження, особливо у сферах медицини, політики, освіти та медіа. В майбутньому я планую продовжити своє дослідження, поглибивши аналіз пропонованих авторами підходів, проаналізувавши стан справ в українських реаліях та змістивши увагу на пропоновані шляхи розв'язання проблеми епістемічної несправедливості.

Список використаної літератури

- Гачко О. (2009). Європейські дискурси в неєвропейських лаштунках: формування постколоніальної ідентичності та філософія постструктуралізму. *Наукові записки НаУ «Острозька академія». Серія «Філософія»*, (5), 120-129.
- Лактіонова, А. (2015). Cogito ergo sum і філософія дії. *Sententiae*, 1(32), 88-99.
- , (2016). Сучасні дискусії про знання: моральне знання і знання як успішність. *Альманах. Філософські проблеми гуманітарних наук*, 25, 31-34.
- Малишена, Ю. (2015). Проект соціальної епістемології Елвіна Голдмана. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*, 754-755, 47-54. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_fil_2015_754-755_10
- Сідорова, С. (в друці). В очікуванні епістемічної несправедливості: компаративний аналіз теорій превентивно-антиципаторних несправедливостей. *Актуальні проблеми духовності*.
- Alcoff, L.M. (2007). Epistemologies of Ignorance: Three Types. In Shannon Sullivan and Nancy Tuana (Eds.) *Race and Epistemologies of Ignorance*. (pp. 39-57)
- Anderson, E. (2012). Epistemic Justice as a Virtue of Social Institutions. *Social Epistemology*, 26(2), 163-173
- Antony, L. (1995). Sisters, Please, I'd Rather Do It Myself: A Defense of Individualism in Feminist Epistemology. *Philosophical Topics: Feminist Perspectives on Language, Knowledge, and Reality*, 23(2), 59-94.
- Arcila-Valenzuela, B., Páez, A. (2022). Testimonial Injustice: The Facts of Matter. *Review of Philosophy and Psychology*. Retrieved 15.12.2022 from <https://doi.org/10.1007/s13164-022-00662-w>
- Berenstain, N. (2020). White Feminist Gaslighting. *Hypatia*, 35(4), 733-758.
- Berenstain, N., Dotson, K., Paredes, J. et al. (2022) Epistemic oppression, resistance, and resurgence. *Contemporary Political Theory*, 21, 283–314.
- Bernal, A. (2018). *Epistemic Overload as Epistemic Injustice*. Dissertation.
- Cage, E., Troxell-Whitman, Z. (2019). Understanding the Reasons, Contexts and Costs of Camouflaging for Autistic *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 49(5), 1899-1911.
- Cage, E., Di Monaco, J., Newell, V. (2018). Experiences of Autism Acceptance and Mental Health in Autistic Adults *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48(2), 473-484.

- Catala, A. (2020). Metaepistemic Injustice and Intellectual Disability: a Pluralist Account of Epistemic Agency. *Ethical Theory and Moral Practice*, 23(5), 755-776.
- Coady, D. (2010). Two Concepts of Epistemic Injustice. *Episteme*, 7(2), 101-113.
- Cooper, B. C. (2017). *Beyond Respectability: The Intellectual Thought of Race Women*. University of Illinois Press.
- Davis, E. (2021). A Tale of Two Injustices: Epistemic Injustice in Philosophy. In Jennifer Lackey (ed.) *Applied Epistemology*. Oxford: Oxford University Press. (pp. 215-250)
- Dotson, K. (2011). Tracking Epistemic Violence, Tracking Practices of Silencing. *Hypatia*, 26 (2), 236–257.
- , (2012). A Cautionary Tale: On Limiting Epistemic Oppression. *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 33(1), 24-47.
- , (2014a). ‘Thinking Familiar with the Interstitial’: An Introduction. *Hypatia*, 29(1), 1-17.
- , (2014b). Conceptualizing Epistemic Oppression. *Social Epistemology*, 28(2), 115-138.
- Dular, N. (forthcoming). One Too Many: Hermeneutical Excess as Hermeneutical Injustice. *Hypatia*.
- Falbo, A. (2022). Hermeneutical Injustice: Distortion and Conceptual Aptness. *Hypatia*, 37, 343-363.
- Fricker, M. (2007). *Epistemic Injustice*. Oxford: Oxford University Press.
- , (2017). Evolving Concepts of Epistemic Injustice. In Kidd, Medina, Pohlhaus (Eds.) (pp. 53-60).
- Friedman, J. (2020). The Epistemic and the Zetetic. *Philosophical Review*, 129(4), 501–36.
- Fuller, S. (2007). Epistemic Justice In *The Knowledge Book: Key Concepts in Philosophy, Science and Culture*. Stocksfield: Acumen Publishing. (pp. 24-29)
- García, E.B. (2021). On Anticipatory-Epistemic Injustice and the Distinctness of Epistemic-Injustice Phenomena. *Social Epistemology Review and Reply Collective*, 10(7), 48-57.
- Goetze, T. S. (2018). Hermeneutical dissent and the species of hermeneutical injustice. *Hypatia*, 33, 73-90.
- , (2021). Anticipation, Smothering, and Education: A Reply to Lee and Bayrns García on Anticipatory Epistemic Injustice. *Social Epistemology Review and Reply Collective*, 10(9), 36-43.

- Hawley, K. (2011). Knowing How and Epistemic Injustice. In John Bengson and Marc A. Moffett (Eds.) *Knowing How: Essays on Knowledge, Mind, and Action*. Oxford: Oxford University Press.
- Holdago, M. A., Laespada, L. N., Garcíá, M. P. (2021). Is Testimonial Injustice Epistemic? Let Me Count the Ways. *Hypatia*, 36, 657-675.
- Hookway, C. (2010). Some Varieties of Epistemic Injustice: Reflections on Fricker. *Episteme*, 7(2), 151-163.
- Hull L., Petrides K. V., Allison C. et al. (2017). «Putting on My Best Normal": Social Camouflaging in Adults with Autism Spectrum Conditions. 47(8), 2519-2534.
- Jones, K., (2012). The politics of intellectual self-trust. *Social Epistemology*, 26(2), 237–251.
- Kidd, J., Medina, J. and Pohlhaus, Jr., G. (Eds.). (2017). *The Routledge Handbook of Epistemic Injustice*. New York, NY: Routledge.
- Latour, B. (1987). *Science in Action*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Lee, J. Y. (2021). Anticipatory Epistemic Injustice. *Social Epistemology*, 35(6), 564-576.
- Lopez, A. (forthcoming). Nonhuman Animals and Epistemic Injustice. *Journal of Ethics and Social Philosophy*.
- May, V. M. (2014). ‘Speaking into the void’? Intersectionality Critiques and Epistemic Backlash. *Hypatia*, 29(1), 94-112.
- McGlynn, A. (2021). Epistemic Objectification as the Primary Harm of Testimonial Injustice. *Episteme*, 18(2), 160-176.
- McKinney, R. A. (2016). Extracted speech. *Social Theory and Practice*, 42(2), 258–284.
- Medina, J. (2011). The relevance of credibility excess in a proportional view of epistemic injustice: Differential epistemic authority and the social imaginary. *Social Epistemology*, 25(1), 15–35.
- , (2012). Hermeneutical Injustice: Social Silences and Shared Hermeneutical Responsibilities. *Social Epistemology*, 26(2), 201-220.
- , (2013). *The Epistemology of Resistance*. New York: Oxford University Press.
- , (2017). Varieties of Hermeneutical Injustice. In I. J. Kidd, J. Medina, and G. Pohlhaus, Jr. (Eds.) (pp. 41-52)
- Miller, D., Rees, J., Pearson, A. (2021). ‘Masking is Life’: Experiences of Masking in Autistic and Non-Autistic Adults. *Autism in Adulthood*, 3(4), 330-338.
- Mills, C. W. (1997). *The racial contract*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- , (2007). White Ignorance. In Shannon Sullivan & Nancy Tuana (Eds.), *Race and Epistemologies of Ignorance*. Albany, NY. (pp. 11-38)

- Nikolaidis, A. C. (2021). A Third Conception of Epistemic Injustice. *Studies in Philosophy and Education*, 40, 381-98.
- Olberding, A. (2015). It's Not Them, It's You: A Case Study Concerning the Exclusion of Non-Western Philosophy. *Comparative Philosophy*, 6(2), 14-34.
- Owen, D. (2003). Genealogy as Perspicuous Representation. In C. J. Heyes (ed.), *The Grammar of Politics*. Ithaca: Cornell University Press. (pp. 82-96)
- Podosky, P-M. (2018). Hermeneutical Injustice and Animal Ethics: Can Nonhuman Animals Suffer from Hermeneutical Injustice? *Journal of Animal Ethics*, 8(2), 216-228.
- Pohlhaus, Jr. G. (2012). Relational Knowing and Epistemic Injustice: Toward a Theory of «Willful Hermeneutical Ignorance». *Hypatia*, 27(4), 715–735.
- , (2014). Discerning the Primary Epistemic Harm in Cases of Testimonial Injustice. *Social Epistemology*, 28(2), 99-114.
- , (2017). *Varieties of Epistemic Injustice*. In Kidd, Medina, Pohlhaus (Eds.), (pp. 13-26).
- Ruíz, E. (2020). Cultural Gaslighting. *Hypatia*, 5(4), 687-713.
- Russ, J. (1983). *How to Suppress Women's Writing*. Austin, University of Texas.
- Spencer, L. (2023) Epistemic Injustice in Late-Stage Dementia: A Case for Non-Verbal Testimonial Injustice. *Social Epistemology*, 37(1), 62-79.
- Spiegel, T. (2022). The Epistemic Injustice of Epistemic Injustice. *Social Epistemology Review and Reply Collective*, 11(9), 75-90.
- Wanderer, J. (2017). Varieties of Testimonial Injustice. In Kidd, Medina, Pohlhaus (Eds.), (pp. 27-40).
- Watson, L. (2021). *The Right to Know: Epistemic Rights and Why We Need Them*. London, NY: Routledge.

Додатки

Додаток 1. Термінологічний словник

ableist metaphors/language	ейблістські метафори, ейблістська мова
accurate intelligibility	точна зрозумілість
anomalousness	аномальність
anticipatory epistemic injustice	антиципаторно-епістемічна несправедливість
aspectival captivity	полон аспекту
bad faith	лиха віра
‘bound to fail’ attitude	настановна на невдачу
cognitive disablement	когнітивна нездатність
collective social imagination	спільне суспільне виображення
conceptual revolution	поняттєва революція
controlling images	контролівні образи
contributory injustice	внесеннєва несправедливість
credibility (in)equality	(не)рівність довіри
discursive injustice	дискурсивна несправедливість
denial of agency	заперечення дієвості
(hermeneutical) effacement	(герменевтичне) забуття
epistemic agency	епістемічна дієвість
epistemic agential injustices	епістемічні агентні несправедливості
epistemic bad luck	погана епістемічна вдача
epistemic disadvantage	епістемічна невігода
epistemic duty	епістемічний обов’язок
epistemic exploitation	епістемічна експлуатація
epistemic friction	епістемічні розбіжності

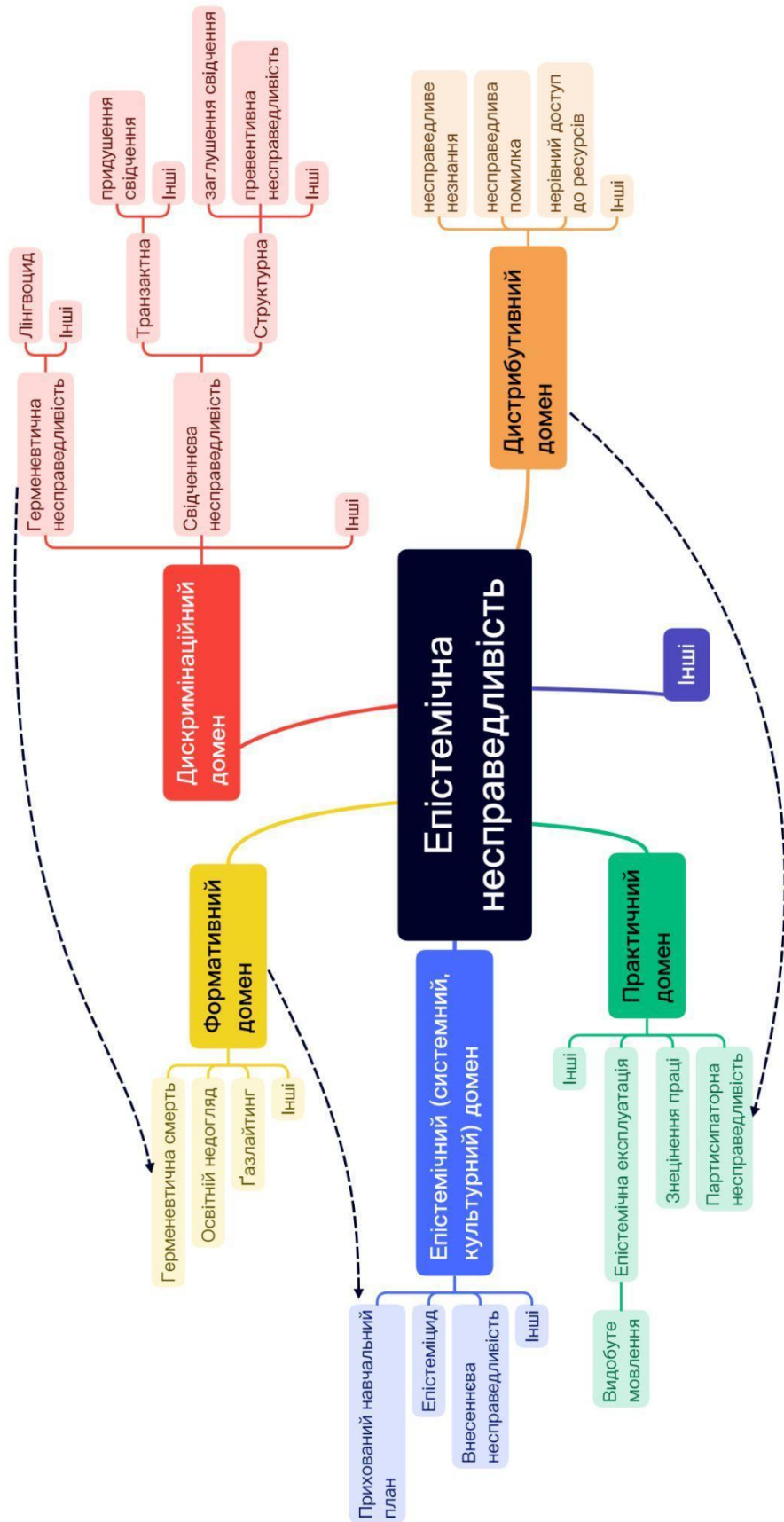
epistemic freedom	епістемічна свобода
epistemic harm	епістемічна шкода
epistemic (in)justice	епістемічна (не)справедливість
epistemic injury	епістемічна травма
epistemic insult	епістемічна образа
epistemic labor invalidation	знецінення епістемічної праці
epistemic (educational) neglect	епістемічний (освітній) недогляд
epistemic node	епістемічна ланка
epistemic objectification	епістемічна об'єктивація
epistemic oppression	епістемічне пригноблення
epistemic othering	епістемічне іншування
epistemic overload	епістемічне перевантаження
epistemic paternalism	епістемічний патерналізм
epistemic power	епістемічна влада
epistemic practice	епістемічна практика
epistemic prejudice	епістемічне упередження
epistemic privilege	епістемічний привілей
epistemic regime	епістемічний режим
(shared) epistemic (cognitive) resources	(спільні) епістемічні (когнітивні) ресурси
epistemic rights	епістемічні права
epistemic solidarity	епістемічна солідарність
epistemic violence	епістемічне насильство
epistemic vulnerability	епістемічна вразливість
epistemic wrong	епістемічна кривда
epistemicide	епістеміцид
epistemological framework	епістемологічний фреймворк

epistemological obstacles	епістемологічні перешкоди
epistemological resilience	епістемологічна стійкість
epistemological system	епістемологічна система
epistemology of resistance	епістемологія спротиву
extracted speech	видобуте мовлення
(hermeneutical) exportation	(герменевтична) експортація
false categorization	хибна категоризація
formative (in)justice	формативна (не)справедливість
gaslighting (epistemic, cultural, racial, medical)	(епістемічний, культурний, расовий, медичний) газлайтинг
(hermeneutical) ghettoization	(герменевтична) гетоїзація
hegemonic imaginaries	гегемонічне виображене
hermeneutical clash	герменевтичне зіткнення
hermeneutic violence	герменевтичне насилля
hermeneutical defeat	герменевтична поразка
hermeneutical dissent	герменевтична незгода
hermeneutical domination	герменевтичне панування
hermeneutical effacement	герменевтичне забуття
hermeneutical excess	герменевтичний надлишок
hermeneutical exportation	герменевтична експортація
hermeneutical ghettoization	герменевтична гетоїзація
hermeneutical (in)justice	герменевтична (не)справедливість
hermeneutical marginalization	герменевтична маргіналізація
hermeneutical obstruction	герменевтичний бар'єр
hermeneutical overload	герменевтичне перевантаження
hermeneutical separation	герменевтична сепарація
hidden curriculum	прихований навчальний план

identity power	влада ідентичності
illocutionary silencing/disablement/inaudibility	іллокуційне тлумлення (варіанти «іллокуційна нездатність» та «іллокуційна нечуйність» не рекомендовані до вжитку)
ineffability	невимовність
insensitivity	нечутливість
intellectual empowerment	інтелектуальне посилення
intellectual/epistemic erasure	інтелектуальне/епістемічне стирання
intellectual tradition	інтелектуальна традиція
intelligibility deficit	брак розуміння
interdependency	взаємозалежність
interpretative breakdown	інтерпретаційний ступор
intertwinedness	переплетіння
(hermeneutical) isolation	(герменевтична) ізоляція
kaleidoscopic sensibility	калейдоскопічна чутливість
knowledge-based injustice	несправедливість, заснована на знанні
(epistemic) labor invalidation	знецінення (епістемічної) праці
linguistic injustice	лінгвістична несправедливість
listing	перепис
manifest concept	маніфестоване поняття
mental abuse	ментальна наруга
numbness	заціпеніння
obstetric violence	акушерське насильство
(hermeneutical) obstruction	(герменевтичний) бар'єр
ontic injustice	онтична несправедливість
operative concept	практиковане поняття

participatory injustice	партисипаторна несправедливість
perlocutionary frustration	перлокуційна фрустрація
pernicious ignorance	злякисне невігластво
pollution of agency	забруднення дієвості
preemptive testimonial injustice	превентивна свідченнєва несправедливість
prevailing mindsets	панівні світогляди
privileged ignorance	невігластво привілейованих
racial contract	расовий договір
reliable ignorance	надійне невігластво
rhetoric of beginnings	риторика начал
sanctioned ignorance	санкціоноване невігластво
settled expectations	усталені очікування
(hermeneutical) separation	(герменевтична) сепарація
silencing	тлумлення
social power	соціальна влада
stigmatization	стигматизація
strategic forgetting	стратегічне забування
speciesism	видовізм
testimonial betrayal	свідченнєва зрада
testimonial competence	свідченнєва компетентність
testimonial (in)justice	свідченнєва (не)справедливість
testimonial knowledge	свідченнєве знання
testimonial sensibility	свідченнєва чутливість
testimonial smothering	придушення свідчення
testimonial trauma	свідченнєва травма
testimonial quieting	заглушення свідчення

unjust error	несправедлива помилка
unjust ignorance	несправедливе незнання
unjust ignoring	несправедливе ігнорування
willful (culpable) (hermeneutic) ignorance	навмисне (злочинне) (герменевтичне) невігластво
zetetic injustice	зететична несправедливість

Додаток 2. Розширена схема пропонованого групування

